

Մ Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ – ԳՐԱԿԱՆ – ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹՅԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԴ. ՏԱՐԻ 1940

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԿԷՄ

Ս Ի Ո Ն

Ժ.Գ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1940

Ս. Պ. Ի. Լ.

ԹԻԻ 4

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՊԱՏԵՐԱԶՍ

Բաւական ուշ կ'անդրադառնանք այս իրողութեան, որուն սարսափը, և ահռելի հետեւանքներու մղձաւանջը ամբիսներէ ի վեր մտահոգած են Եւրոպայի հետ ամբողջ մարդկութիւնը. որովհետեւ սիրեցինք յուսալ որ ան շուտով պիտի կրնար վերջանալ, թէ մարդիկ ի գին ամէն զոհողութեան պիտի խնայէին աշխարհի Մեծ Պատերազմի արիւնոտ սպանդին յաճախանքը, որուն աւերներով տակաւին կը տուայտին վերապրող հոգիները: Դժբախտաբար սակայն պատերազմը իրողութիւն մըն է, և ամիսներէ ի վեր արիւնը կը հոսի: Այս պարագան նորէն կը մթազնէ հոգիները մարդկային քաղաքակրթութեան և յառաջդիմութեան զաղփաղփուն ստուգութեան հանդէպ, և այդ իր պատճառները ունի: Չեմ ակնարկեր արեւմտեան քաղաքակրթութեան տկարութիւններուն, ժողովուրդներու աճման, ճարտարարուեստական կեանքի անպատեհութեանց և տրդեղութեանց, աղքատութեան և հարստութեան հակադրութեան, դասակարգերու, ցեղերու և ազգերու պայքարին: Ասոնք ընկերային հարցեր են, և չենք ուզեր հոս անոնց վերլուծման ջանադիր ըլլալ, ոչ միայն տեղը չէ, այլ նաև վասնզի ոչ ոք կրնայ հաւատալ թէ ժամանակէ մը ի վեր ծնունդ առած ընկերային զիտութիւնները կրնան մարդկութիւնը առաջնորդել իրենց խոստացած երջանկութիւններուն: Դէթ ասիկա այսպէս է ցարդ իրագործուած արդիւնքներու լոյսին տակ:

Մեծ Պատերազմը, և անոր յաջորդ վերիվայրուիները ցոյց տուին թէ ընկերային այդ տեսութիւնները ոչ միայն կեանքը ղեկավարելու կարող եւ ճշգրիտ չափանիշներ չեն, այլ նոյն իսկ նուազ արդիւնաւոր քան իմաստասիրական այն դրութիւնները, որոնց ընդդէմ նոր խոստումներու կարգախօսը եղած էին: Մարդը հակառակ իր ազնիւ յատկութիւններուն և ուժերուն, կը պահէ դեռ իր վրայ կնիքը ստորին բնազդներուն, որոնք ընկերային տեսութիւններով և դրութիւններով չէ որ պիտի սրբազրուին:

Կրնան մարդիկ պայքարել յանուն ռամկավար սկզբունքներու, ինչպէս կը կարծուի ըլլալ պարագան Մեծ Պատերազմին, և այս նոր սարսափին. ուրիշներ կրնան զայն նկատել դասակարգի, ցեղի և ազգերու զոյւլութեան և տեւականաց-

ման պայքար, և աւելի իրատեսներ՝ տնտեսական պայքար։ Ատոնցմով ճշգրտած կ'ըլլանք իրողութիւններ միայն, որոնք սակայն ինքնին չեն արդարացներ այն միջոցը, պատերազմը, որով մարդիկ կը կարծեն լուծել այդ հարցերը։ Ոմանք այս և նման շարիքներու պատճառը կ'որոնեն նիւթական արժէքներու հետապնդման, և բարոյական ու հոգևոր արժէքներու ուրացման մէջ։ ասիկա ակնբախ իրողութիւն մըն է անշուշտ, և սակայն ոմանց այս մտածումը չի մատնանշեր աւելի խոր պատճառները։ Մարդիկ միշտ պէտք ունեցած են այդ նիւթին իրեն հարկաւոր նեցուկ իրենց տեականացման։ Վերոյիշեալ բոլոր պատճառներն ալ առաւել կ'ամ նուազ չափով իրողութիւններ են, և կրնան մարդերն ու ազգերը տազնապեցնել առանց անհրաժեշտաբար առաջնորդելու սակայն զանոնք պատերազմի արիւնոտ սարսափին ու ոճիրին, եթէ ընկրկումի և նահանջի մէջ չըլլար Քրիստոնէական ոգին, և դասական մշակոյթը դարերու, որ կը պատմուծանէր այդ ոգին։

Կ'ըսենք այսպէս, վասնզի կը հաւատանք թէ վերջին երկու պատերազմներու ընթացքին հաստատուած անդթութեանց քանակը և որակը ախտանիշներն են մարդկութեան բարոյական խոր արժէգրկումի մը։ Կ'ըսենք այսպէս, վասնզի չենք հասկնար թէ ինչպէս ողջ ժողովուրդներ, շէն երկիրներ, մէկ օրէն միւսը կը փճանան ու կը վերածուին աւերակներու։ Ասիկա այլևս անասնական բնազդի մը վերբռնկումը չէ քսաներորդ դարու քաղաքակրթութիւն որակուած խզմը, տանքներու մէջ։ ասիկա արդիւնք է հոգեկան խորունկ այլացումի մը, աւելի անգութ բառով՝ այլասեռման։

Անոնք որ աշխարհը կը կառավարեն այսօր, եթէ ոչ զաւակները, դէթ թոռներն են այն մարդոց որոնք դարձեալ աշխարհներ կառավարեցին, ըրին թերևս նախնիներ, բայց կեցան խռովեալ հոգիով պատկերներու առջև, տեղերու մէջ, ուր կը պաշտուէր Աստուծոյ խօսքը։ Քրիստոնէական նահանջը հոգիներու մէջ ինչ պատճառներ ալ ունենայ, մեր կարծիքով կը մնայ գերազանց ազդակը ներկայ անլուր ողբերգութեան։ Այժմ ցեղերը կ'ոչընչացուին և սրբութիւններ կը վաճառուին, որովհետև սիրոյ և զութի զգացումը տկարութիւն կ'որակուի մեր օրերու իմաստուններէն։ Չենք ուզեր աւելի մանրամասնել, իրողութիւններ կան որոնց լոկ մատնանշումն իսկ բաւ է։ Մարդիկ ունին յաւիտենական և ամէն ճշմարիտ յառաջդիմութեան առաջնորդ յարացոյցներ, երբեմնի դասական մշակոյթը զանոնք իրենց ծաղկումին հասցուցած՝ կը հաւատար անոնց դերին։ այժմու ոչնչապաշտ վարդապետութիւններ կ'ուրանան այդ բոլորը։

Աշխարհը չորս տարիներ անընդհատ արիւնով թաթխուեցաւ, որոշելու համար թէ ո՞վ պիտի ունենար աւելի մեծ ածու մը, և աւելի լեցուն քսակ մը, բայց ոչ ոք օգտուեցաւ այս զարհուրելի փորձառութենէն։ Առևտուրի տնունով շարունակուեցաւ վաշխառութիւնն ու զրաւումը, ժողովուրդներ քաղաքակրթելու նպատակներով աւելի կ'ամրացուին անոնց գերութեան շղթաները։ Տխուր է այս բոլորը յիշել ու յիշեցնել մարդոց, որովհետև անոնք տարբեր չափանիշերով կը նային արժէքներու։ Տխուր է անհամբերաշխ և անձնակեղծոն հոգիներու այս բարելոնը, անձէ դէպի անձ այս յոռի շրջանը։ Տխուր է տեսնել զաղափարներու և շահերու այս ալէկոծումին մէջ մարդուն լաւագոյն կէսին՝ հո-

զինն նաւարեկութիւնը : Մինչև որ չմեռնի ազգերու զոռոգութիւնն ու ինքնասիրութիւնը , մինչև որ չմեղմանայ անհատներու մէջ եսասիրութիւնն ու նիւթապաշտութիւնը , ոչինչ կրնայ իրականանալ իբրև իրապէս մեծ ու զեղեցիկ : Լեզուները խառնուած են այժմու աշխարհին մէջ , վասնզի նահանջի և ընկրկումի մէջ է Աւետարանի ոգին , և աշտարակը , այսինքն մարդկային քաղաքակրթութեան շէնքը անկատար կը մնայ , եթէ Գրիստոնէական ոգին չիշխէ ազգերու :

Իզուր գիտութիւնը , և մեր օրերու ընկերային դրութիւնները կը փորձեն իրենց համար անկարելին , որ կարելին է սակայն այլապէս : Տխուր բան է փոքրել և մեր չափերուն իշեցնել իրողութիւններ որոնք վեր մնալու սահմանուած են , ինչպէս կ'ընեն մեր օրերու մարգարէները , վասնզի չեն կրնար տեսնել աշխարհ եկող լոյսին մօայլ զեղեցկութիւնը , ջահի մը պէս բռնուած մեր ողբերգութեան վերև :

Խաղաղութիւն եւ յառաջդիմութիւն , որոնց անուններով կ'երգուէին դեռ երէկ մեր օրերու վարիչները , իրապէս և տեականօրէն այն ատեն միայն կրնան իրականանալ , երբ հողիներու մէջ ծագի Աւետարանի լոյսն ու խաղաղութիւնը , երբ բոլորը խանդավառուին նոյն զաղափարներով , Աստուծոյ հայրութեան և մարդկային եղբայրութեան նոյն խոնարհներով :

Սակայն հակառակ շարունակուող պատերազմին , եւ ամիսներէ ի վեր հոսող արիւնին , մեր յոյսը թէև տկար , տակաւ կ'առկայծի , ի տես առաջին , թէև մասնակի , խաղաղութեան դաշինքի մը , որ երաշխիք մը կարելի է նկատել մեր այն յոյսին և վստահութեան , թէ աշխարհ գէթ այս անգամ պիտի համոզուի թէ վերջին միջոցով , զէնքով , չէ որ պիտի կարգադրուին հարցերը , եւ մեղմուին տագնապները : Այս պարագան առանց շատ լաւատես ըլլալու , կ'ուզենք փաստ մը նկատել խաղաղութեան եւ համերաշխութեան տենչի ամբողջ աշխարհի համար :

Որքան տեղին է կրկնել «երանի խաղաղարարաց» . իցիւ թէ անգամ մը ևս հնչէր այս պատգամը հողիներուն մէջ , փրկելու մարդկութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը արիւնոտ սարսափներու մղձաւանջէն ու աւերէն : Առանց պահանջուած խաղաղութեան , կարելի չէ աւարտել քաղաքակրթութեան աշտարակը , տանելու համար մարդկութիւնը լաւագոյն ու աստուածային յարացոյցներու ճամբով :

Այս անգամ գէթ իրանար ու ըմբռնելի ըլլար այս ճշմարտութիւնը :

ԽՄԲ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒԹԻՒՆ ԶԿԱՅ...

«Էսեսեաբար դաստապարտութիւն չկայ անոնց համար որոնք ի Յիսուս Քրիստոս են, որոնք կ'ապրին ոչ թէ ըստ մարմնոյ, այլ՝ ըստ հոգւոյ: Որովհետեւ հոգւոյն օրէնք, որ իր հետ կը բերէ այն կեանքը որ Քրիստոսի մէջն է, ազատած է զին մեղքի եւ մահուան օրէնքէն»:

(ՀՌՈՍ. Ը. 1-2)

Աւելի լաւ հասկնալու համար «դատապարտութիւն չկայ» խօսքին իմաստը, նախ պէտք է դիտնալ թէ ի՞նչ կը նշանակէ «ի Յիսուս Քրիստոս» բացատրութիւնը:

«Ի Քրիստոս» եզրը շատ գործածական է Պօղոս Առաքեալի թուղթերուն մէջ: Հաշիւ եղած է որ շուրջ ութսուն անգամ գործածուած է այդ բառը անոր գրութեանց մէջ: Սակայն այս եզրին սաղմը կը գտնուի Քրիստոսի սա խօսքին մէջ. «Գացէք յիս, եւ ես ի ձեզ» (Յովհ. ԺԵ. 4):

Ուշագիւր քննութիւն մը Ս. Գրոց այլևայլ հատուածներուն, որոնց մէջ կը հանդիպինք այս եզրին, պիտի ցուցնէ որ «ի Քրիստոս» բացատրութեան մէջ արտայայտուած ճշմարտութիւնը երկու որոշապէս տարբեր երեսներ ունի. մին կը վերաբերի աղաւազման (justification), միւսը՝ սրբազման (sanctification): Կանխենք ըսել որ մինչդեռ այս եզրերը իրարմէ կը զատորոշենք, սակայն չենք կրնար զանոնք իրարմէ բաժնել: Մին միւսին լրացուցիչն է: Կայ «ի Քրիստոս» կեցուածք մը, ու կայ նաև «ի Քրիստոս» ապրիլ մը կամ փորձառութիւն ունենալ մը: Առաջին պարագային Քրիստոսը մեր Պետը կը ճանչնանք, կ'արգարանանք. երկրորդ պարագային Անոր հետ անձնական հաղորդակցութեան մէջ կ'ըլլանք, կը սրբանանք:

Մարդոցմէ մէն մի անհատ իբրեւ զըլխաւոր ունի կա՛մ Ադամը կամ Քրիստոսը: Աստուծոյ Տնօրինութիւնները կը վերաբերին երկու մարդոց — Առաջին ու Վերջին Ադամին. նախամարդուն ու Քրիստոսի: Ամբողջ մարդկային ցեղին զըլխաւորն էր Ադամ. (մարդկութիւնը պէտք է նկատել զատ զատ անհատներու գումարութիւն մը — նման քարակոյտի մը —, այլ՝ իբրեւ գործարանաւոր միութիւն մը — նման ծառին կամ

օրեւէ գործարանաւոր մարմինին —, որ թէև անթիւ մասերէ բաղկացած՝ բայց մէկ ամբողջութիւն մը կը կազմէ): Ադամին մէջ ուրեմն պէտք է տեսնել մարդկային ամբողջ ընտանիքը համադրեալ. ըստ այնմ ես՝ պէտք է ընդունիլ որ իր մէջ ամբողջ մարդկային ցեղը, և ոչ լոկ Ադամ՝ իբրեւ սոսկական անհատ մը, փորձի կ'ենթարկուի Մենք մէնքս, ադամորդիներս, իր մէջ ներփակուած էինք, երբ ան աստուածային շնորհաց հաղորդ կ'ըլլար և կամ փորձի կ'ենթարկուէր: Իր անկումը ամբողջ իր սերունդին անկումը եղաւ. «Մէկ մարդով մեզքը աշխարհ մտաւ, ու մահը՝ մեզքով»: այնպէս որ մահը տարածուեցաւ բոլոր մարդոց վրայ, որովհետեւ ամենքն ալ մեզանչեցին [Ադամին մէջ]» (Հռոմ. Ե. 12): Մեր, այսինքն ամբողջ մարդկութեան, փորձը վերջացաւ Ադամին ձախողութեամբը: Աւետարանը, այսինքն Քրիստոս և իր փրկարար տնօրինութիւնները, կուզայ այսպիսիներուն, այսինքն փորձուած ու ձախողաներուն. այլ խօսքով կոտորածներուն: Եւ ի՞նչ է արդէն Քրիստոնէութեան նպատակը. մարդուն ուրիշ պատենութիւն մը տալ. զայն կրկին անգամ փորձել. երբեք. որովհետեւ պէտք չկայ, մէկ փորձը բուական եղած է: Քրիստոնէութիւնը չի գար մարդը կրկին անգամ փորձելու, այլ՝ փրկելու:

Ադամէն ժառանգուած այս վիճակը վերանորոգելու մեր ջանքը կը նմանի՝ մեռեալ ծառի մէն մի ճիւղին մէջ կեանքը վերականգանանքներու ամուլ ճիւղին:

Աւետարանը կը պատգամէ նոր ստեղծագործութիւն մը, նոր ծառ մը, միացած նոր արմատի մը, պատուաստուած նոր բունի մը վրան. «Եթէ մէկը ի Քրիստոս է. անիկա նոր արարած մըն է» (Ի. Կորնթ. Ե. 17): Ասիկա հինը վերանորոգել է, այլ անցնիլ մը՝ նոր զիրքի:

Օրինակի համար. ենթադրենք որ սա մարդը գործի մէջ սնանկացած մըն է. ի՞նչ կ'ըլլայ հետեանքը. — իր վարկը կը կոտրի և իր անունը կ'անպատուուի. իր ամբողջ ճիւղերը վերականգնելու իր նախկին զիրքը բոլորովին ապարդիւն են. անյոյս են այդ ուղղութեամբ տարած իր բոլոր ջանքերը. բայց յոյսի նշոյլ մը կը ծագի տարբեր ուղղութեան մը մէջ: Ենթադրենք դարձեալ որ

այս մարդը իրրեւ գործի ընկեր կ'անուղել մէկէ մը որուն անունը ի պատուի է վաճառականական հրապարակի վրայ: այս կերպով ինք ընկեր կ'ըլլայ հարուստ և վստահելի վաճառատան մը: ու հետեւեալները — իր պարտքերը կը տրուին, այդ վաճառատան կողմէ, անցեալը կը մոռցուի, ու մարդը բոլորովին նոր դերքի մը կը տիրանայ: Իր հին անունը մէկ կողմ կը գրուի, կը մոռցուի ու կը թաղուի: Հիմակ ան նոր անուն մը ունի: Այդ նոր անունով կը վարէ իր բոլոր գործերը:

Հոս ունինք շատ աղօտ մէկ օրինակը ինչ որ կ'ընէ Քրիստոնէութիւնը մարդուն: ուրիշ խօսքով ինչ որ կը նշանակէ «ի Քրիստոս» ըլլալ: Քրիստոսի հաւատացող ըլլալ կը նշանակէ հին վիճակէն անցնիլ ու բոլորովին նոր գետնի մը վրայ կենալ: Ով որ մկրտուած է «յանուն Տեառն», անկա «ի Քրիստոս» է: Հետեւաբար՝ «Ձկայ գատապարտութիւն անոնց» որոնք ի Քրիստոս Յիսուս են: Ասիկա հաւատացեալին աստիճանաբար եկող մենաշնորհ մը չէ, այլ՝ մէկ անգամէն: Ու այն վայրկեանին որ այս մէկ վիճակէ դէպի միւսը փոխանցուած մը տեղի կ'ունենայ, այդ վայրկեանէն հաւատացեալը արդէն իսկ փրկութեան կամ փրկուածնեւրու շրջանակին մէջ կը գտնուի, «ի Քրիստոս» կ'ըլլայ:

Այս ճշմարտութիւնը հիմնական է: «ի Քրիստոս» կենալը հիմքն է ամէն գործնական աստուածապաշտութեան և քրիստոնէական ծառայութեան: Պէտք է սկսիլ այս, այսինքն «ի Քրիստոս», գետնի վրայ, այլապէս ոչ մէկ գործնական քայլ կրնանք առնել սրբացման ճամբուն մէջ:

Սակայն այս չէ միայն «ի Քրիստոս» բացատրութեան իմաստը, այլ անոր մէջ կայ նաեւ, ինչպէս ակնարկուեցաւ, Քրիստոսի հետ միասնաբար ապրելու իմաստը:

«ի Քրիստոս» ըլլալ այս պարագային կը նշանակէ ունենալ ներքին գիտակցութիւն մը որ վկայէ իրեն թէ ինք Անոր առջև շնորհ գտած է: Ասիկա ոչ թէ կեցուածքի խնդիր է, այլ՝ փորձառութեան: Մեզի միշտ կը յանձնարարուի «կալ» ի Քրիստոս: Այսինքն անոնք որ իրենց դիրքը գրաւած են ի Քրիստոս — արդարացած են անոնց կը պատուիրուի մնալ, բնակիլ ի նա սրբացման համար: «ի Քրիստոս մնալ»ը, որ պայման

է մեր սրբացման, շարունակ յորդորի նիւթ է ն. կտակարանի մէջ:

Կարելի է, սակայն, ու դժբախտաբար չի մնալ ի նա: Ու ի՞նչ կը պատահի երբ հաւատացեալը դադրի ի Քրիստոս մնալէ: Այն տոնն ան կ'ապրի եսիկեանքը, արդարեւ կայ նոր կեանք ըստած բան մը նոյնիսկ Քրիստոնէութեան մէջ: Ու ասիկա կարծուածէն աւելի տարածուած կեանք մըն է, նոյնիսկ անոնց մէջ որոնք հասած են Քրիստոսի փրկկարար ճանաչումին: Վասնզի կրնայ ենթական յստակ հասկացողութիւնը ունենալ թէ ի՞նչ կը նշանակէ «ի Քրիստոս» ըլլալ սրբարացման համար: Բայց կրնայ իր ըմբռնողութիւնը շփոթութեան մատնուած՝ ու խաւարին մէջ ըլլալ երբ խնդիրը կը վերաբերի հասկնալու համար թէ ի՞նչ կը նշանակէ «ի Քրիստոս» ըլլալ սրբացման համար: Ծատ շատեր հետամուտ են Քրիստոսի փառաւորման, և իր տիպարին վրայ կերտուելու անկեղծ ու պարկեշտ փափաքն զննի, և կ'ընեն կորովի ճիգեր սուրբ կեանքի մը տիրանալու համար, և սակայն անոնք մշտական ձախողանքի ու պարտութեան կը մատնուին: Ոչ թէ որովհետեւ պէտք եղած կերպով չեն մաքաւիր, այլ որովհետեւ կեանքը զոր կ'ապրին նսի կեանք մըն է և ոչ՝ Քրիստոսի կեանք:

Անոնք դատապարտութեան ներքեւ են: Ասիկա կը հետեւի այն իրողութենէն թէ, «մեզքի օրէնքը» իրենց մէջ աւելի հզօր է քան վերանորոգեալ բնութիւնը:

Հոգի մը որ դադրած է ի Քրիստոս մնալէ, կ'ապրի «ես ինծի» կեանքը: «Անոնց» որ ի Քրիստոս են» խօսքին կը հակադրուի «ես ինծի մնացած» բացատրութիւնը:

«ես ինծի» կը նշանակէ զուրկ մնալ այն օժանդակութենէն զոր հաւատացեալը պիտի ստանար Քրիստոսէ: «ես ինծի մնացած», կ'ըսէ Առաքեալը (Հռովմ. է. 14-25), «առարկայ կը դառնամ ներքին ոգրալի պայքարի մը, երկու հակառակ ձգտումներու, երկու բնութիւններու միջեւ. մին հակամէտ է բարիին, զոր կը սիրէ, որուն կը բաղձայ և զոր կ'ուզէ իր մէջ իրականացած տեսնել: Միւսը՝ զիս կը մղէ հակառակ ուղղութեան, և, երկուքին մէջ աւելի զօրաւորը ըլլալով վերջինը, զիս կ'առաջնորդէ մեղքի գերութեան, ու այսպէս վրաս դատապարտութիւն կը հրաւիրէ»: Այս դատապարտու-

թիւնը կը վերցուի Քրիստոսի արիւնով, ու, հաւատքով, Սակայն եթէ, ասկէ ետքն ալ, մեղքը կը շարունակէ տիրակալել հոգիին, ինչ որ կրնայ պատահիլ դժբախտաբար, դատապարտութիւնն ալ բնականաբար անխուսափելիօրէն կը վերանորոգուի: Որովհետեւ Յիսուս չէ եկած զմեզ փրկելու «ի մեզս», այլ՝ «ի մեղաց»: ոչ թէ մեղիքի մեջ, այլ՝ մեղքէն: Թողութիւնը չէ որ հոգիին առողջութիւն կը բերէ, այլ փրկութիւնը, որ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ սրբութեան վերանորոգումը: Թողութիւն ստանալը չ'ապահովեր մեր Աստուծոյ նմանիլը. սրբութիւնն միայն է որ զմեզ Աստուծոյ նման կ'ընէ: Թողութիւնը լոկ գաւիթն է փրկութեան. միջոցը՝ որով ապաքինումը կը սկսի: Առողջութիւնը սրբութիւնն իսկ է:

Ուրեմն, եթէ մեր գլուխէն վերցունելիք առաջին դատապարտութիւնը մեղքի դատապարտութիւնն է իբրեւ յանցանք, երկրորդը, որ անհրաժեշտաբար պէտք է վերցուի, որպէսզի առաջինը չի վերադառնայ, դարձեալ մեղքն է, այս անգամ իբրեւ զօրութիւն, այսինքն իբրեւ կամքի կամակործակումը գէպի մեղք: Ու այս վերջին դատապարտութեան վերացումն է որուն մասին կ'ակնարկէ Պօղոս Առաքեալ երբ կ'ըսէ. «Հոգիի օրէնքը որ իր հետ կը բերէ Քրիստոսի կեանքը, ազատեց զիս մեղքի ու մահուան օրէնքէն»:

Ակնարկուած «եռ ինծի» կեանքին մէջ չար հակումը գերադաս է. այնպէս որ թէև նոր բնութեամբ, ներքին մարդով, կամ միտքով մենք կը ծառայենք Աստուծոյ օրէնքին, այսու հանդերձ մենք տիրակալուած ենք՝ ու իրականին մէջ ենթարկուած՝ մեղքի գերութեան: Այսպիսի կեանք մը անհրաժեշտաբար դատապարտութեան արժանի կեանք մը կ'ըլլայ:

Սակայն ուրիշ յատկանիշ մը ևս ունի այս նսի կեանքը: Անիկա էապէս, այսինքն խորքին մէջ, մարմնական է (σάρκινος), այս բառին ոչ թէ չվերածնած իմաստով, այլ «աշխարհիկ քրիստոնեայ» արդի առումով. այսինքն հաւատացեալներ որոնք ամբողջապէս կապուած են աշխարհին ու չեն ենթարկեր իրենք զիրենք այն Հոգիին Որմէ երբեմն ծնած էին, իրենք քրիստոնեայ մը կրտսերութեան միջոցին: Այնպէս որ ակնարկուած «մարմնաւորը» կրնայ ծնած ըլլալ

Հոգիէն, սակայն պէտք եղած չափով չէ ենթարկուած Անոր լուսաւորիչ ու սրբաբար զօրութեան՝ յաղթելու համար մարմնին հակառակ ու թշնամի բերումներուն. այդպիսին տակաւին կը խորհի, կը զգայ, կը դատէ ու կը գործէ «ըստ մարմնոյ»:

Այն վիճակը որ կը ներկայացուի «մարմնաւոր» բառով, կրնայ արդիւնք ըլլալ կամ նորագործին ի հոգեւորս անչափահաս ըլլալուն, և կամ անկումին՝ որուն մէջ զլորած է արդէն իսկ ըստ բաւականին զարգացած քրիստոնեան: Առաջին վիճակին համար ոչ մէկ մեղադրանք կարելի է ընել, վասնզի ամէն ոք պէտք է անցնի այս վիճակէն՝ բնականէն դէպի գեր-բնական յառաջընթացութեան մէջօցին: Բայց երկրորդը դատապարտութեան ներքեւ կ'իյնայ:

Այս է արդարեւ պատկերը ամէն քրիստոնեային, նոյնիսկ առաքեալի մը, երբ նկատի առնուի անիկա՝ այնպէս ինչպէս որ է ինքն իր մէջ: Այսպէս է նաև փորձառութիւնը այն քրիստոնեային որ Քրիստոսի ընկերակցութենէն կամ հաղորդակցութենէն գուրս կ'ապրի: Մարմնական սկզբունքը աւելի զօրաւոր և գերադաս է իր մէջ: Ան այլևս չէ հոգի, չունչ, մարմին. այլ՝ մարմին, չունչ, հոգի. կարգը շրջուած է, ստորնագոյնը տիրական դարձած ըլլալով:

«Ի Քրիստոս» ըլլալ՝ Անոր հետ հաղորդակցութեան համար՝ կը նշանակէ անհատական մարդկային ոգին անգործութեան մատնել Աստուծոյ Ս. Հոգիովը: Այս կերպով ոչ միայն ներդաշնակ յարաբերութիւն մը կը ստեղծուի մեր և Աստուծոյ միջև, այլ՝ կը զօղուինք Աստուծոյ զօրութեան: Այն կարողութիւնը, որ կը պակսէր մեզի երբ կը պայքարէինք մեր ստորին հակումներուն դէմ նսի կեանք վարած միջոցին, այլևս պիտի չպակսի Քրիստոսէ մեզի հաղորդուած կեանքին մէջ: Այս է մեղքի և մահուան օրէնքէն ազատ ըլլալը:

Ամէն ոք որ «ի Քրիստոս» է, գիտէ գործնական փորձառութեամբ թէ ի՞նչ կը նշանակէ դադրել Քրիստոսի մէջ մնալէ:

Հաւատացեալին մենաշնորհն է գիտնալ թէ այլևս իրեն համար ոչ մէկ դատապարտութիւն կայ, ըլլայ Աստուծոյ մասին դատաւորի գաղափար ունենայ, ըլլայ՝ Հօր մը: Այս կերպ ապրելով ան գիտէ թէ ի՞նչ է Աստուծոյ հաճոյ ըլլալու երջանկութիւնը:

Անտարակոյս հողի յայս վիճակին է որ Յովհաննէս առաքեալ կ'ակնարկէ երբ կ'ըսէ. «Սիրելիներ, եթէ մեր սիրտերը զմեզ չեն դատապարտեր համարձակութիւն կ'ունենանք Աստուծոյ հանդէպ» (Ա. Յովհ. Գ. 21):

Հետեւաբար «ոչ մէկ զատապարտութիւն կայ անոնց որ ի Քրիստոս են» — անոնց՝ ուրոնք ի միութեան բերուած են Անոր հետ, ոչ միայն պաշտօնապէս, իրենէ յայտնապէս քրիստոնէութիւնը զաւանդողներ, այլ նաեւ փորձառաբար: Եւ Առաքեալը կուտայ պատճառը այս երանելի վիճակին, առ բաւերով. «Արսկիսեւ հողի օրէնքը, օր մեկի կը տրուի Քրիստոս Յիսուսով, ազատած է զիս մահուան ու մեղքի օրէնքէն»: Այս միութեամբ մենք կը տիրանանք ազատագրեալ վիճակի մը: Հաղորդ կ'ըլլանք աշխատարար զօրութեան բարիքին: Փրկութիւնը այն ատեն կ'ըլլայ ազատագրում մը մեղքէն, ոչ լոկ անցեալի մէջ կատարուած ակտով մը, այլ օրէնքով մը որ ի զօրութեան երկայնիս. օրէնքով մը որ երբեք չի դադրիր ի զօրութեան ըլլալէ: Հաղորդակցութիւն Քրիստոսի հետ, միութիւն սրտի և մտքի Անոր հետ, կ'առաջնորդէ հոգին ոլորտի մը մէջ, ուր բոլոր յաղթական բարիքները այս օրէնքին՝ իրեն կ'ըլլայ: Հո՞ս, «ի Քրիստոս Յիսուս», ու միայն հոս է որ այս բաղձալի ազատութիւնը կրնայ ճանչցուիլ ու իրագործուի: Ինչ որ ենք մահաբոյ այս շրջանակին, իրեն ի հայելոյ կը տեսնենք Հոովմ. Թուղթի ի. գլխուն 14-24 համարներուն մէջ*. իսկ թէ ինչ ենք ի նա, այսինքն իր ներկայութեան շրջանակին մէջ, կը սորվինք նոյն Թուղթի Է. գլխուն մէջ:

Այս կերպով հաւատացեալին կը յիշեցուի այն խոր ճշմարտութիւնը որ կը պարունակուի նոյնինքն Տիրոջ արտասանած սա հակիրճ, բայց բեղուն նախադասութեան մէջ. «Առանց ինծի» կամ ինծի՞ գուրս, «ոչ մէկ բան կրնաք ընել» (Յովհ. Ժե. 5). այսինքն առանց ինծի հետ միացած ըլլալու, նոյնիսկ զիս ձեր Տէրը և Փրկիչը ճանչնալէն ետքն ալ, արդիւնաբար ու միայուն արժէք ներկայացնող ոչ մէկ գործ կրնաք ընել: Կը կրկնենք, խեղճ ու անբաւարար մեկնութիւն է «առանց իմ» բառերուն տալ նշանակութիւնը «չէք կրնար ընել ոչինչ

միևնեւ որ իմ մէջս չըլլաք, և իմ շնորհս չունենաք»: Այլ աւելի՛ «իմ մէջս ըլլալէ վերջն ալ ոչինչ կրնաք ընել, եթէ ինծի՞ կեանք ու զօրութիւն չստանաք...: Սկիզբէն մինչև վերջը ե՛ս է որ պէտք է գործեմ ձեր մէջ ու ձեր միջոցաւ...»:

Երկաթի կտոր մը եթէ կարենար խօսիլ պիտի ըսեր. «Ես սե եմ, ես ցուրտ եմ, ես կարծր եմ»: Սակայն գի՛ր զայն հնոցին մէջ, և ի՞նչ փոփոխութիւն յառաջ կուգայ: Ան չի դադրիր երկաթ մնալէ, սակայն սեւութիւնը, ցրտութիւնը, կարծրութիւնը կ'երթայ: Նոր վիճակի մը մէջ կը մտնէ, կրակը և երկաթը իրարմէ տարրորդ են տակաւին, սակայն ո՛րչափ կատարեալ է միութիւնը երկուքին միջև. երկուքը մէկ են: Եթէ երկաթը կաւրենար խօսիլ՝ իր կերպարանափոխութիւնը իրեն պիտի չվերագրէր ու անով պիտի չպարծենար, այլ այդ պայծառակերպութիւնը պիտի վերագրէր կրակին, որ զինքը փալիւռն զանգուածի մը կը վերածէ ու այդպէս կը պահէ: Այսպէ՛ս պէտք է ըլլայ նաեւ հաւատացեալին համար:

Հարցուր այս անգամ հաւատացեալին թէ ի՞նչ է ան ինքն իր մէջ: Պիտի պատասխանէ. «Մարմնաւոր եմ, ընդ մեղօք վաճառեալ եմ, մեղքի գերին եմ»: Արդարեւ եթէ մարդ ինքզինքին ձգուի՝ այս վիճակը անխուսափելիօրէն կը հետեւի: Անիկա գերութեան ներքեւ կ'իյնայ մեղքի օրէնքին որ իր անգամեկուն մէջն է: Սակայն նոյն ատեն իր մենաշնորհն է Քրիստոսի հետ հաղորդակցութեան մտնել ու բնակիլ Անոր մէջ: Եւ հո՛ն, Անոր մէջ, որ մեր կեանքն է, մեր սրբութիւնը, մեր զօրութիւնը, Անոր մէջ, որուն Հոգին կրնայ թափանցել մեր էութեան ամէն մասերուն մէջ, հաւատացեալը այլեւս մարմնաւոր չէ, այլ հոգեւոր. այլեւս չի պարտուիր մեղքէն ու անոր գերին չ'ըլլար, այլ կ'ազատի մեղքի ու մահուան օրէնքէն և կը պահուի ազատութեան վիճակի մը մէջ: Մեղքի ծառայութենէն ու զօրութենէն ազատագրուելու այս բաղձալի փորձառութիւնը կ'ենթադրէ վայրկեանական բայց նոյն ատեն շարունակական ազդեցութեան ի Քրիստոս բնակութեան: Այս վիճակին մէջ հաւատացեալը չի կրնար պարծենալ ինքն իրմով: Զի կրնար պարծենալ ստացուած (և ոչ թէ շահուած կամ տիրակալուած) սրբութեան վիճակով: Կը նմանի

*) Տե՛ս գրութեան վերջը:

ակնարկուած երկաթի կտորին: Այն վայր-
կեանին որ երկաթը հնոցէն դուրս կը քաշ-
ուի՝ սեւութիւնը, ցրտութիւնը և կարծրու-
թիւնը կը սկսին վերադառնալ: Ոչ թէ եր-
կաթին կողմէ մի անգամ ընդ միշտ դոր-
ծուած ակտով, այլ կրակին ամեն վայրկեան
ու ծարունակաբար կատարած ներգործու-
թեան շնորհիւ է որ երկաթին գէպի իբրեւ-
նական վիճակին վերադառնալու ձգտումը
կ'արգիլուի:

Այսպէս է ազատութեան օրէնքն հո-
գեոր կեանքին մէջ. կրնանք այս կերպով
հասկնալ՝ թէ ինչպէս կարելի է մեզքի օ-
րէնքէն ազատագրման փորձառութիւն մը
ունենալ, ու նոյն ատեն չկորսնցնել խոր գի-
տակցութիւնը մեր բնութեան եղծուած ըլ-
լալուն. ուրիշ խօսքով՝ վարել յաղթական
կեանք մը և ունենալ նոյն ատեն ամենէն
անկեղծ խոնարհութեան հոգի մը:

Հայացուց՝ Ն. ԱՖԵՂԱՅ

Թէ ԻՆՉ Է ՄԱՐԴԸ ԱՐՏԱՔՈՅ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

«Իիսեմք քէ օրէնքն հոգեւոր է. սակայն ես մարմնա-
ւոր եմ, մեղքի գեղարեան ասկ ինկած. որովհետեւ ինչ
որ կ'ընեմ չեմ գիտեր. չեմ րնեւ այն ինչ որ կ'ուզեմ
րնել, այլ րնդնակառակը, ինչ բանէ որ կը խորհիմ
զայն կ'ընեմ: Արդ, եթէ չուզածս բանն է որ կ'ընեմ,
ասով իսկ կը վկայեմ որ օրէնքն յաւ բան մըն է: Արդ,
ես չեմ որ կը գործեմ իմ չուզածս, այլ իմ մէջս րնակող
մեղք: Որովհետեւ ես գիտեմ որ իմ մէջս, այսինքն իմ
մարմնիս մէջ, ոչ մէկ բարի բան կայ: Արդարեւ փա-
փաք ունիմ բարի ճկաստած բանը րնելու, բայց զօ-
րութիւնը չունիմ: Վասնզի բարին՝ զոր կը փափաքիմ
րնել, չեմ կրնար րնել. այլ չար՝ զոր չեմ ուզեր րնել՝
կ'ընեմ: Եթէ իմ չուզածս է որ կ'ընեմ, կը նշանակէ
որ ոչ թէ ե՛ս եմ որ կ'ընեմ՝ այլ՝ իմ մէջս րնակող
մեղք: Արդ, ա՛յս է իմ փորձառութիւնս օրէնքի մա-
սին. կը փափաքիմ րնել ինչ որ բարի է. սակայն չարն
է որ իմ առջեւ կ'եղլէ: Ներմտալեւ համամիտ եմ Աս-
տուծոյ օրէնքն կատարելու, սակայն կը հանդիպիմ իմ ան-
դամներուս մէջ ուրիշ օրէնքի մը որ կը պայքարի այն
օրէնքին դէմ որուն հետ ես համամիտ եմ, ու զիս գետի
կը դարձնէ մեղքի օրէնքին որ իմ անդամներուս մէջ է:
Ուրեմն ես ինծի ձգուած՝ միտքով Աստուծոյ օրէնքն կը
ծառայեմ, իսկ մարմնով՝ մեղքի օրէնքին: Թշուառ մարդ
մըն եմ ես. ո՞վ պիտի ազատէ զիս մահառիք այս մա-
րմնէս. — Աստուած: Փառք Իրեն Յիսուս Բրիստոսի
միշտոյս»:

(ՀՈՂԱՄ. Է. 14-25)

ՀՍԿՈՒՄԸ (*)

Մերթ լոյսի և մերթ ստուերի պահերը
կ'ընտրէ եկեղեցին իր պաշտամունքներուն:
Թերեւս հպատակելով կեանքին իսկ պայ-
մանին՝ որ խառնուրդն է այդ երկուքին:
Ստոյգ է ամէնուս համար որ այս տնօրի-
նութեան ծնունդ կուտան հոգեկան պատ-
ճառներ, եթէ նոյն իսկ շատեր անգիտակ
եղած ըլլան այս իրողութեան և զայն վը-
րիպեցնեն ուշադրութենէ՝ անոնց ամէնօրեա-
ն ու սովորական հանգամանքին հետեանքով:

Անոնք, այդ պաշտամունքները, ծը-
նունդ առին կրօնքին հետ և կեանքին զու-
գընթաց՝ ծածուկ, առանձնական՝ աւելի
ճիշդ՝ առոնին ձեւերու ներքեւ, սարսափի և
հալածանքի այն օրերուն՝ երբ արգիլուած
էր անոնց հրապարակային հանդիսագրումը՝
մինչև եկեղեցիին ազատագրումը՝ պետա-
կան կրօնք դառնալէն և գետնադամբան-
ներէն իր յարութիւն առնելէն յետոյ, որմէ
վերջ, ան կ'ունենար իր տիրապետութեան
շրջանը և վերջ կուտար այդ պաշտամունքի
ձեւերուն զանոնք փոխանակելով հասարա-
կաց պաշտամունքով: Երկուզած հոգիներ՝
անշուշտ, երկար ատեն, որդեգրած էին ու
կը կիրարկէին աղօթքի վաղեմի սովորու-
թիւնը՝ «Եթեմ անգամ յաւուրն օրհնեցից
զքեզ»ը, մինչև որ եկեղեցին ստիպուեցաւ
յարգել կեանքի պահանջները և զանոնք
վերածեց երկուքի կամ առաւելագոյն երեքի,
տոնական օրերուն անոնց կցորդելով Ս.
Պատարագի խորհուրդը: Եկեղեցին ասով
չթխտեց առանձնական աղօթքին կարեու-
րութիւնը սակայն, հասարակաց պաշտա-
մունքին տուաւ գերակշռութեան առաւե-
լութիւն՝ վասնզի տարբեր զգայնութիւններ
ու տպաւորութիւններ կ'ստեղծուին բազ-
մութեամբ աղօթելուն մէջ, խոր և ցնցող
հոգեկան զեղումներէն ուրիշներ ևս կ'աղ-
գուին մեծապէս:

Այսպիսի պահերուն արտասանուած ա-
ղօթքներ և երգեցողութիւններ՝ սրտազին
և զգացուած շնչտերով՝ յուզումի և վե-
րացումի հոգեկան ալիք մը կը ստեղծեն որ
վարակիչ կը դառնայ ամենուն, մինչ ա-
ռանձնական աղօթքի մէջ մարդ ստիպուած
է դոհանալ միմիայն իր ոյժերուն խանդա-
վառութեամբ:

Եկեղեցին՝ այսպէս, ուժգին թափով

(*) Քառուկ՝ խօսուած Մատթ 26-ին, Ս. Յակոբեանց
Մայր Տաճարին մէջ Հսկումի պահուն:

մը ուրեմն, կը սկսի լոյսի մէջ կատարել Տնօրինական խորհուրդը փառաբանող իր մեծ տօները՝ Տաղաւարները, իբր իր յաղթանակին փառաւորումը, մեծաժայելուչ ու փառահեղ, հանդիսական չքեղանքով հաւատացեալներու ներկայութեան եւ աշխարհի աչքին։ Այս հանդիսութիւնները աւելի փառաւոր ընծայելու համար չէին խնայուեր անշուշտ, ոչ թագաւորներու եւ իշխաններու, ոչ իսկ հարուստներու և հաւատաւոր ժողովուրդին մեծագին ընծաները։ Նուէրներով մասնակցիլ այս հոգեւոր խրախճանքի պերճութեան՝ անկէ մխիթարութեան իր բաժինը առնելու համազօր բան մըն էր ամենուն համար։ Սակայն մինչ այսպէս, եկեղեցին լոյսին մէջ կը հռչակէր իր յաղթանակին պանծացումը, իր մեծագոյն տօներով — չեմ ծանրանար ամէնօրեայ պաշտամունքին որ Աստուծոյ ներկայութեան թարմացումն է մեր մէջ, օրը սկսող և վերջաւորող տեղութեան վրայ, մեզ մօտ բերելու մեր ճակատագրին տրտմութիւնը և Աստուծոյ անհուն սփոփանքը — չի մոռնար նաև ստուերի մէջ կատարել հոգեկան ուրիշ տագնապներու դիմաւորման համար պաշտամունքի ուրիշ կերպ մը, որ, տարբեր զգայութեան և ապրումի արտայայտութիւնն է — Հսկումը։

Հսկումը, հին ատեն ոգեկան տագնապէ աւելի, ինչ որ կը կատարենք այսօր, համայնական պատուհասներու դէմ մատուցուելիք պաշտամունք մըն էր։ Հսկումի կը դիմէին բնագաւառներու մէջ, ո՞վ չի յիշեր — Իացի Տաղաւարները կանխող նախօրերէն — երբ մեծ հեղեղ մը կը սպառնար աւերել ամբողջ քաղաքներ և գիւղեր, երբ զօրաւոր երկրաշարժ մը հիմերէն կը սարսէր բնագաւառին մեծ մասը՝ աւերներու և կեանքերու կորուստին սարսափով, երբ համայնական երաշտ մը կը տիրէր աշխարհին մէջ՝ սովի ու սրածութեան մատնելով ամէնքը, երբ մեծ ու աղէտալի պատերազմի մը փոթորիկը կը փրթէր, այս բոլոր կործանարար ոյժերուն դէմ մարդիկ կը դիմէին Աստուածային օժանդակութեան՝ խնայելու աշխարհին և ազգարնակչութեան այս մեծ աղէտները։

Ու դեռ կը դիմէին մարդիկ հսկումի, մեղքի ու սատանի սադրանքներէն ազատուելու համար՝ երկիւղալի տենդով մը, ա-

ղերսելով որ, երկնային զօրքերուն գոհնող պահպանէ զանոնք անոր դէմ, ողորմագին շեշտերով, գիշերուան ստուերին ու լուսթեան մէջ։ Այդպիսի պահ մըն է ահա, որ, կը կատարենք, ու, կեցած սա ստուերոտ, աղօտալոյս կանթեղներու և մոմերու պլլպլացող լոյսերուն քաղցրութեան մէջ, ուր, ոգեղինացած են կարծես՝ անտեսանելի ու աներևոյթ զօրութեան մը առջև, հաւատացեալները, և ուր, կարծես թէ կեցած ենք ամէնքս մեր մեղքերը խոստովանելու կորանքով՝ այլալլած ու լոխն, մութին մէջ, ուրիշ զգայնութեան մը ազդեցութեան տակ։

Պահը կը խռովէ մեր էութիւնը, ու միտքի բան մը կը հոսի մեր հոգիներէն ներս՝ որ պիտի չիցուէր ուրիշ ոեւէ զգայութեամբ, այն պահուն, երբ կը կարդացուէին սաղմոսներ, աղօթքներն ու մաղթանքները այնքան ողորմահայց և այնքան զուսպ որ կարծես թէ գային տառապանքին իսկ անդունդներէն, խորունկ և անկեղծ, Ամենակալին ուղղուած, արհաւիրքի մը ազդարարութեամբ։

«Եկեցցէ՛» ով սկսած էր արդէն արդարին ու մեղաւորին ոգորումը, ուր, առաջինը իր կեանքին լոյսը նկատած է Աստուծոյ օրէնքները չարին մեքենայութեանց, անիրաւութեան ու ամբարտաւանութեան դէմ, ու, երկիւղով կ'աղերսէ Աստուծոյ պաշտպանել զինքը գիշերուան ու քունին խաւարին մէջ, որպէսզի առտուն արթննայ առողջ ու զուարթ՝ փառաբանութեանց առաջադրութիւններով։ «Հաւատով խոստովանիմքով կ'ընէ Մեծ Սուրբը — բաւ ըլլայ յիշել թէ այս սքանչելի աղօթքը թարգմանուած է քսան և չորս լեզուներու ըստեղծելով նոյն սքանչացումը բոլորին մէջ — իր հաւատոյ դաւանութիւնը Ս. Երրորդութեան, կը խնդրէ ջնջել իր յանցանքներու ձեռագիրը, տալ իմաստութիւն իրեն, հսկել իր զգայարանքներուն և ուղղել իր զնացքը դէպի բարին, իր աջը հովանի ընէ իր վրայ քնանալու և արթննալու պահերուն, իր անձը Աստուծոյ կը յանձնէ հոգալու եւ պատրաստելու իր հոգեկան ու մարմնական կարիքները, կը հայցէ մոլորողները դարձի բերողէն փոխելու իր չար սովորութիւնները, իր աչքին առջև բեւեռելու մահուան սոսկալի օրը, գեհնին երկիւղը եւ արքայութեան սէրը՝ մեղքէն

զղջալու եւ արդարութիւն գործելու, կը փափաքի աւանդել իր հողին բարի հրեշտակին ձեռքին մէջ, որպէսզի արդար դատաւորը փրկէ զայն յաւիտենական հուրէն, կը խնդրէ թողութիւն ամենողորմ Տիրոջէ իր թշնամիներուն և առեկներուն իր դէմ գործած յանցանքներուն համար, աղօթելով որ փառաւորեալ Տէրը ընդունի իր այս աղերսը բոլոր սուրբերուն բարեխօսութիւններով:

«Փառք քեզ Տէր Աստուած մեր»ով ոչ միայն պիտի կնքուի հոկումի այս ազնկան զեղումը այլ և պիտի խնդրուի Մարգարէր Աստուծոյ այս օրը՝ բարի և խաղաղ անցընելու ու յառաջիկայ գիշերը՝ մեղքէն, չարիքէն ազատելու և դէպի բարին առաջնորդելու, որպէսզի արժանի ըլլան բոլոր հաւատացեալները առաւօտեան օրհնութեանց և փառաբանութիւններու, հայցելով որ խաղաղութիւն պարգեւէ աշխարհին և արաբաճներէն վերցնէ ցատու մի ու պատահապէս, ողորմի հայրերուն, եղբայրներուն և երախտաւորներուն, օգնէ քրիստոնեայ թագաւորներուն և իշխաններուն՝ անոնց զօրքերուն և զաւակներուն, անխորձ ու անխռով պահելու ընտրեալ առաջնորդն ու եղբայրութիւնը իր կամքին ողորմութիւնով, և սուրբ Նշանով հալածելու մեր սահմաններէն և բնակութիւններէն անեղծ թշնամիին՝ փրկելով ամէնքը յաւիտենական հուրէն:

Ասոնք բոլորը, որոնք, տարրերը կը կազմեն հոկումին կը թուեմ նախ տարուելու իր նկարագիրը և յետոյ ճամբայ բանալու այն խոր ու տիրական ձայնին որ կուգայ լեցնել ու վերացնել հոգիները այս պահուս, միսթիք աղօթողին հօր, ծաւալուն ու գերող շունչով:

Աղօթքը լեզու չունի ըստած է. պիտի համարձակիմ ըսել թէ Նարեկացին գտած է այդ լեզուն, վասնզի եթէ ան զգայնութեան մը վարակիչ թափն է որ ուրիշէ մը կ'անցնի այլոց՝ խոռվք և յոյզեր յառաջ բերելու հոգիներէն ներս, ինքնաբոլոս ու յորդող, Նարեկացին աղբուրն է այդ ըզգացումին: Զարմանալի, հայ մամիկը կը հասկընայ Նարեկը, անով կը կապէ դեբը ու կը բռնէ ակտերը, մինչ զբարարագէտներ գժուարաւ կը լուծեն անոր ոճին ինքնաշատուկ քերականական ճշգրտութիւններն ու խրթնութիւնները, անկա իր բժժանքի գիրքն է վարչամակուած՝ մերթ իր ծոցը,

մերթ անարին ներքեւ, և մերթ ալ իր խոցին ամենէն անմատչելի տեղը դրուած՝ իբր աւանդ սրբազան: Աղօթքի ու կեանքի իրականութեան բացուած է իր հողին — լինչ փոյթ եթէ պակսին անոր կեանքի մասնաւորութիւններ հետաքրքրներու համար՝ մեծ և վաւերական արժէքներ վերեն կեանքէն — վանքի մը խոցերէն միոյն մէջ ուր, հոկած է ան ստէպ, տեսած, շօշափած ու շնչած է Աստուծոյ ներկայութիւնը, ամէն կողմ: Աստուծոյ հետ այս մշտական ապրումը առիթ տուած է իրեն որ ան մարմնաւորէ ու առարկայացնէ իր միտքին տեսութեան առջեւ զԱստուծոյ, այդ բաւարարող, լիացնող ու ցանկալի ներկայութիւնէն՝ խանդավառ ու ինքնամոռաց, չափէ մեղքին անդունդը ու ծածկատեսին աչքին առջեւ «քամէ ամբարուած թարախը իր վերքին»՝ մեղքին: Ոչ մէկ գրիչ աշխարհի միսթիք գրականութեան մէջ կրցած է այնքան լայնաշունչ ու բաղմակերպ, այնքան անկեղծ և ուժգին ըստպանել մեղքը բաւերով որքան Նարեկացին: Ու եթէ երջանիկ հոգի մը կարենար տալ թարգմանաբար զայն աշխարհին՝ այդ ստեղծագործ ու ինքնատիպ հանճարը, տիեզերական արժէքներու կշիռին մէջ դրած պիտի ըլլար հայը իր ծանրագին ադամանդը: Իր հոգին տառապեցնող այդ փոթորիկը, որ, կ'ալեկոծուի մշտապէս իր մէջ, որ կ'այրէ ու կը ճենճերէ իր միտքը ու կը զսպանակէ իր երեւակայնութիւնը միևնոյն լարին թրթռացումով կը ներկայանայ ինչպէս ամբողջ Նարեկին նոյնպէս «Ընկալ քաղցրութեամբ» մաղթանքին մէջ զոր քիչ յետոյ, պիտի յանձնեմ ձեր ուշադրութեան: Եթէ «Հաւատով խոստովանիմ»ը Քրիստոնեայ հոգիի մը խաղաղ կեանքի պատկերն է, և եթէ «Փառք քեզ Տէր Աստուած մեր»ը քրիստոնեայ ազգի մը հոգեբանութեան հայելին, «Ընկալ քաղցրութեամբ»ը մեղքի սարսափին տակ գալարուող անհատին ճիշն է: Հոգիի ու մարմնի՝ ներհակընդդէմ երկուութեանց տեսակ մը պայքար, որքան բնական նոյնքան անխուսափելի, որ կը տառապեցնէ մարդը և զոր Նարեկացին կը պատկերացնէ այնքան հրաշալիօրէն:

Այդ մաղթանքը ունի երեք եզրեր. նախ Տէր Աստուած հօրը, որ հեռի է ըլլալէ նախանձոտ, վրէժխնդիր, պատուհա-

սող, որոտի, հուրի ու շանթի կայծակումներով ինքզինքը յայտնող Եհովան, տեսակ մը վախի ու սոսկումի Աստուած, ընկճուած ժողովուրդի մը հոգեբանութեան ծնունդ, այլ՝ ի հակառակէն, է այն ամենապարզէն, ողորմած ու զթած, ծածկատես, վերնային ու փարատիչ եւայն, անձնաւորեալ այն գերագոյն էակը որ, ունի մարդկային զօրովին բոլոր կարելիութիւնները և որ կը ճանչնայ տիղմին մէջ թաւալող մեղաւորին բոլոր միտումները զոր կ'զգայ, կը տեսնէ ու գրեթէ կը շօշափէ աղօթողը. ստորոգելիներ՝ որոնք քաղցրութիւնն ու ուժգնութիւնը կը պատկերացնեն մեղաւորին սպասող Աստուծոյն, ծնունդ հայ հոգիին՝ յղացքով մը հանգէտ իր ճակատագրին, որուն կրնայ ապահինի մեղաւորը վստահ յոյսով փրկութեան մը ակնկալութեամբ՝ նոյնիսկ մեղքի անդունդներէն:

Յետոյ, սատանան՝ մեղքը՝ զոր կ'որակէ ան, խաբող, մոլեալ, կորուսիչ, ըմբռնող, մարտող, հաղբ (որոգայթ) և գն: Մեղքին՝ աւելի ճիշդ, դիւային իշխանին այս գլխու պտոյտ պատճառող ամականներով պատկերացումը կը մարմնաւորէ զայն, որ գիշերուան մթութեան մէջ արհաւիրքի սարսափ կը պտտցնէ մեղաւորին սենեակէն ներս, անոր շուրջ ու դրանը ափ առած՝ այն պակուցիչ սեռութեամբը, որ երեցած է ան մարդոց երեւակայութեան մէջ, որ եղջիւրներ ունի ու կրակէ երախ իր արբանակներու խայտաբղէտ գունդովը:

Հուսկ՝ մարդը, մեղաւորը, որ երկու երեսներով կ'երևի մեզ, նախ՝ մեղքի սարսափին մէջ հեացող եղկելիութիւնը, որ ամէն վայրկեան կ'սպասէ աստուածային օժանդակութեան զինքը պաշտպանելու իր տկարութեան ու գայթուսներու մէջ և կը հայցէ «Պարփակելու առաստաղը իր տաճարին իր հզօր ձեռքովը. իր արիւնովը զծագրելու սենեակին մուտքի սեմերը, իր խաչին նշանը դրոշմելու իր ելքի հետքերուն վրայ, մաքրելու և յարդարելու իր հանգիստի խշտին ու անկողնի ծածկարանը, շրջափակ կեցնելու իր երկնային զօրքերուն գունդը» որպէսզի ազատ մնայ սաղարանքներէն սատանի. ու յետոյ, յաւիտենականութեան փառքը երդողի դերին մէջ՝ երգակից հրեշտակներուն, որ պիտի զգաստօրէն արթննայ գուարթագին հոգիով

խառնելու իր փառաբանութիւնները անոնց երգին վերառաքելու դէպի երկինք: Ու այսպէս, միշտ խորացող, վերլուծող ու նորոգող բառերու եւ պատկերներու հեղեղով մը կը նկարագրուի այս վիճակը, ապշեցուցիչ առատութեամբ, յորդութեամբ ու ուժգնութեամբ, ինչպէս ամբողջ նարեկին՝ նոյնպէս այս մաղթանքին մէջ:

Մի՛ մոռնաք որ այս աղօթքը արտայայտութիւնն է ժրդ դարու հոգեբանութեան, ուր, սատանան ամենօրեայ ու ամենամեծ պարուրող իրականութիւնն էր:

Այսօր, սակայն, մեղքը չունի եղջիւրներ ոչ իսկ կրակէ երախ: Հագած է ան այժմ ամենէն քնքոյշ ձեւեր եւ ամենէն հաճելի քաղցրութիւններ: Ան չի վախնար նոյնիսկ երբեմն առաքինութիւնը գիմակելէ երբ, ողորմութեան ձեռք տակ կ'որսայ մարդիկ իրենց հաւատքէն շահագործելով անոնց նեղութիւնը պատառ մը հացի գինով, դաւաճան ընելով զանոնք իրենց դարաւոր արեան, աւանդութեան ու կրօնքին: Կը շրջի ան այսօր, մեր մէջ ժպտուն, քաղցրախօս ու համոզիչ կերպարանքի մը ներքեւ և բոլոր կարելի գունաւոր շպարներով: Ասոր համար է որ այնքան դժուար է մեր օրերուն հաւատալ մեր անկումներուն: Թերեւս ձեւեր են մեր աղօթքները քան հզօր տագնապներ: Որքա՛ն երախտապարտ ենք մեր հայրապետներուն որոնք, եկեղեցւոյ հանդիսաւոր արարողութեանց կողքին տեղ տուած են այսպիսի ճշմարիտ սարսափի, խոր վերգովման պահերու երբ, կը հրաւիրեն մեզ այս մութ ու նուիրական կամարներու տակ ազդարարելու մեղ թէ մեղքը մեր մէջն է նորէն: Ու սրտագինս կը փափաքէի որ, այս մռայլ երգերուն և տրտում պահէն, իւրաքանչիւրդ ձենէ իր սրտին ու հոգւոյն խորը ունենար Աստուծոյ այս վսեմ երկիւղը և սատանի՝ այսինքն՝ մեղքին դէմ հազնէր պաշտպանութեան այս զօրաւոր վահանը և ունենայիք ձեր շրթներուն վրայ մեծ ու միսթիք մեր աղօթողին սա բառերը. «Եւ սրափեալ վերսին ի ննջմանէ ծանուրեան, ամենազգաս արքնութեամբ, հոգեւորոգ զուարթութեամբ ի քեզ արձանացեալ զայս ձայն մաղբանաց՝ բուրմամբ հաւասոց քեզ ամենօրեայ բազաւոր փառաց անճառից, փառաբանողաց երկնագումար խմբից երգակցեալ՝ յերկինս առաքել: Զի դու փառաւորեալ ես յամենայն արարածոց յաւիտեանս յաւիտենից. ամեն»:

ՀԱՅՐԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԿԱՆ

ԼԵՌՆԷՆ ՎԱՐ

Վ.Ս.Ն.Ն. Վ.Ս.Ն.Ն.Ն.

Յոգնամ ու տըրտում,
Տըրտում՝ բայց արի,
Կ'եկէր Աբրահամ
Լեռնէն սրբազան:
Վաթսուն տարիներ ըսպասած էր ան
Անշէջ հաւատքով
Խոստացուած մանկան.
Որ վերջալուսեալ իր ծերութեան դէմ
Բացուէր այգաշող:
Վաթսուն տարիներ անվարան նայած
Յամնցող յոյսին,
Օրրելով սիրան իր աստղերու երգով:
Ու հրաշքէն վերջ, Ողորմած Աստուած,
Զայն լեռը հանել զոհելու համար:

Յոգնամ ու տըրտում,
Տըրտում՝ բայց արի,
Կ'եկէր Աբրահամ
Լեռնէն սրբազան:
Ու կը մըտածէր օրերուն ոսկի,
Երգերուն ուրախ, յոյգերուն կրրակ.
Բոլորը անցան,
Արցունք ու մոխիր ծըգելով միայն:
Ու յիշեց մէկէն, ծընունդը մանկան,
Եւ ժրպիտն անոյշ Սառայի դէմքին
Բացած իր թեւեր:
Առջեւէն անխօս կ'երթար Իսահակ:

Արեւածագին մեկնած էր տունէն,
Հեռու շատ հեռու
Լեռներէն անդին:
Կը նայէր նըկուն կարմիր արեւին,
Որ լերան վըրայ կը պատարագուէր:
Բըլուրներուն շուրջ, ու ձորերուն մէջ
Ոչինչ կը շարժէր:
Իր շըրթունքներուն աղօթքը՝ սառած:
Արեւն արիւնոտ Դագաղ մ'էր ղըրուած
Լեռներու ուսին:
Իր քովէն անխօս կ'երթար Իսահակ...:

... Բարձունքին վըրայ հասեր են արդէն,
Զաւակին հետ լուռ.
Մահուան չափ արի,

Երկնքին չափ սէր,
Աբրահամ կեցած էր Աստուծոյ դէմ
Դաշոյնը ծնունդ,
Խոնարհած զըլխուն վերեւն իր տըղուն:

Երբ ծիծաղածայն հազար ծընծղաներ
Հնչեցին ուժգին,
Ու երկնքին տակ լերան իսկ վերայ
Ըստուերն անծանօթ,
Տեսիլք հըրեղէն,
Ափն իր երկարեց անոր դաշոյնին,
Ու կարկեց ուժգին:

Իսահակ անխօս կը դիտէր իր հայր...:

* * *

Քայքայուած, տըրտում,
Կ'իջնէր Աբրահամ
Լեռնէն սըրբազան:
Հագիւ տըրտփող իր հոգիին մէջ
Կը փայլակէին հազար դաշոյններ:
Տարած էր իր սէրն երկնքի կանչին
Մերժուած չարաչար,
Խոյ մըն էր մորթած փոխան իր զաւկին:

Երկինքներու մէջ կը մնունէր արեւ,
Ու կը հընչէին լեռներուն վըրայ
Մահուան կոչնակներ:

Ոչ որ պիտ կըրնար, նոյնիսկ Շհովան,
Նորոգել, բուժել իր բեկուած հոգին,
Նետուած երկնքի բարձունքներէն վար:

Ծերացած ու լուռ
Կ'իջնէր լեռնէն վար,
Մահուան թեւերով հովը կը հեւար
Բըլուրէ բըլուր,
Մարելով սըրտին լոյսերը նըւաղ:
Սիրել մէ'կ սիրով,
Բայց չըկարենալ մեռնիլ անոր մէջ,
Յօժարիլ մորթել զաւակն իր միակ,
Սակայն մերժուիլ:

Ապրիլ տազնապը, պարտուելու չափ
Իր մեծ երազէն,
Բայց չըկարենալ ա'հ հասնիլ Անոր:
Լեռներու կըշտին կ'երկարին շուքեր,
Աբրահամ տըրտում յաւերժ ծերացած,
Կ'իջնէր լեռնէն վար:

Իր քովէն անխօս կ'երթար Իսահակ
Շուքի մը պէս սեւ:

Երուսաղիմ

Ե.Գ.ԽԼԱՐԴ

ՊԵՏՄԵՐԱԿԱՆ

ՍԱՐԳԻՍ Վ. ԿՈՒՆՏ

ԵՒ ԻՐ ՄԵԿՆՈՂԱԿԱՆ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ճաշակ մը տալու համար ընթերցողներու, թէ ինչ յօրինուածքով կազմած է Սարգիս իր Մեկնութիւնները. կը ներկայացնեմ հոս Յովհաննու Մեկնութեան սկիզբը, համաձայն Երուսաղէմի թ. 855 և 1250 ձեռագիրներու: Թովմաս Մեծօփեցւոյ վկայութիւնը, թէ Ղուկասու Մեկնութեան արտագրութիւնը 1197ին «յոյժ սխալ» եղած է, կ'արժէ նաև այս երկու ձեռագիրներու համար: Ընդօրինակողները ոչ միայն անձիւդ բառեր կ'օրինակեն, այլ և կը յապաւեն բառեր, նախադասութիւններ, երբեմն կը համարձակին նաև յաւելուածներ ներմուծել: Բնականաբար այսպիսի խմբագիր աշխատութեան մէջ, ուր իւրաքանչիւր պարբերութիւն խնամով ընտրուած հանուած է սուրբ Հօր մը գրուածքէ, բնագրին ամենափոքր փոփոխութեամբ իսկ կարող է իմաստի խաթարում յառաջանալ: Բարեբախտաբար երկու ձեռագիրներն ալ ունեցած են իրենց ուրոյն ուրոյն գաղափար օրինակներ. այնպէս որ հնարաւոր կ'ըլլայ երկուքի բաղդատութեամբ քիչ շատ վերականգնել սկզբնագրին ընթերցուածները, մանաւանդ երբ համեմատութեան առնուին աղբիւրները, որոնցմէ օգտուած է Մեկնիչը: Կոչումները արժէք, նաև իմաստ ունին, եթէ անոնց հեղինակը անուամբ մատնանիլ եղած է: Սարգիս ջանք տարած է մէն մի կոչումի տէրը լուսանցքի վրայ համառօտագրով նշանակել: Օրինակողները սակայն հաւատարիմ չեն գտնուած նաև այս կէտի մէջ. անոնք չեն ունեցած բանասէրի ճաշակ և ճշգրտագրութիւն: Յառաջբերութեան մէջ առանձին ջանք ի գործ դրի, վեր հանել մէն մի պարբերութեան աղբիւրը և ցոյց տալ հեղինակները, այնպէս ինչպէս Սարգիս մատնանշած էր իր սկզբնագիր օրինակին մէջ: Որչափ ալ իմաստասիրօրէն քաղած հաւաքած է Սարգիս Ս. Հարց մտքերը, բայց և այնպէս

պէտք է ըսենք տժգոհելով, թէ տեղ տեղ չարաչար անդամահատած է պարբերութիւններ և խառն ի խառն զասուրած, երբ տուած է անշուշտ նաև իմաստը:

Ի սկզբանէ եր բանն:

ՍԱՐԳԻՍ. «Իսկ» հայր. «զբան» որդի. «է» հոգին սուրբ:

ԵՓՐԵՄ. Զի յայտ արասցէ, թէ իբրեւ զբան ընդ ասողին իւրում է [յամենայն ի գործս որդին եւ ոչ արտաքոյ քան զնա է], եւ կցորդ է ծնողին իւրում [յամենայն ի փառս]. զի ի միտ առցես, զի մինչեւ իցէ բան խաւսեալ է բանն. զի ահաւասիկ Զաքարիաս առանց շրթանց զպրութիւն խաւսեցաւ. զի որպէս բանիւ յայտնին ծածկեալք սրտի, այսպէս ծածկեալք նովաւ յայտնեցան: Վկայէ Պաւղոս ասելով. խորհուրդք Աստուծոյ Հաւր Քրիստոս է, որ նովաւ յայտնեցան ամենայն ծածկեալք իմաստութեանցն եւ գիտութեանց Աստուծոյ:

ՆԱՆ. Զի որպէս բանն ոչ ինքն յինքն, նէն ունի զգոյանալն եւ ոչ յոչընչէ զլինելն, եւ ոչ արտաքոյ մտացն զծնունդն, նոյնպէս եւ ոչ որդին յինքնէ գոյացեալ կամ յոչէէ յառաջ եկեալ. այլ որպէս բան առ միտսն կատարեալ ունի զծնունդն, նոյնպէս եւ որդի առ ի Հաւրէ (Նան. առ հայր) [գոյութենէ եւ ի յեութենէ եւ ի բնութենէ ծնեալ]: Տես որքան միով բանիւ ի ներքս ածելով փակեաց զանեղութիւն. զի որպէս ի ձեռն բանի զմիտսն ճանաչեմք, նոյնպէս և զհայր որդեով ճանաչեմք և զկամս նորա:

ՆԱՆ. Ի սկզբանէ էր բանն: Եւ զի՞նչ յայտ առնէ էրն, այլ զի ցուցցէ թէ յսկիզբն ժամանակին յորում Աստուած առնէր զերկինս եւ զերկիր եւ որ ի նոսա արարածք իցեն, բանն էր, որպէս զի զանեղութիւն բանին էրն ցուցանէ (Նան. ցուցցէ) եւ զեր ի վերոյ եղականացս կացցէ բանն. զի մի գունակ Արիօսականացն որ ի սկզբան լինելութեան արարածոց սկիզբն եւ արարած զորդի (Նան. զնա) իմանայցեմք:

ՍԵՐ. ՆԱՆ. Զի ոչ ասաց Մովսէս թէ ի սկզբանէ արար Աստուած զբանն, այլ Աստուած ի սկզբանէ արար զերկինս եւ զերկիր, որ պատմեն զփառս Աստուծոյ. մեք զմշտնջենաւորն ցուցանեմք:

ՆԱՆ. Վասն այնորիկ [ի սկզբանէ էր] բանն

աւետարանիչն յորջորջէ անձնաւորութիւն նշանակէ եւ զէականութիւն ընդ Հաւր. որ

ՍԵՔՆԵՐ. յառաջ քան զամենայն եւ զքնաւ յաւիտեանս ծնաւ անծին զծնունդն իւր հանդուակ. զի յառաջ քան զյաւիտեանս է ծնողն, յառաջ քան զժամանակս է ծնունդն: Որով ամենայն ինչ եղեւ. եւ ժամանակք եւ յաւիտեանք: Մի յորժամ լսիցես ծնունդ՝ մի մարմնական ինչ իրս կարծիցես, քանզի զանմարմնականէն է ճառս: <եւ մի վասն զի> մեք ի հաւրէ եւ ի մաւրէ <չարչարանաւք> եւ միջնորդաւ եւ ժամանակաւ ծնանիմք, մի չարչարանս եւ մի միջնորդս եւ ժամանակս անժամանակին համարիցիս. քանզի ինքն առանց իրիք պատճառանաց բաւական է իւրում կատարեալ ծննդեանն, ոչ ժամանակաց թիւք եւ աւգնականութեանս սպասաւորք: Ծնաւ Աստուած առանց չարչարանաց, առանց հատուածոյ. քանզի ոչ է հնար հատանել անհատական բնութեան եւ բաժանել անբաժանականին: Ապ' եթէ ամբարիշտ մտաւք ոք իմանայցէ եւ անկաւ տար զկատարեալն առնիցէ, զի եւ ոչ հայր գտանի ամբողջ մնացեալ [եւ արարած ի վերայ բերեալ լինի]. այլ է եւ եղիցի հայր ամբողջ կատարեալ եւ ծնունդ լի բովանդակ. քանզի կատարեալ Աստուծոյ է ծնունդ. քանզի եւ է իսկ ճշմարիտ. զի ոչ երկինք ճանաչեն զանպատում ծնունդն. քանզի չէին մաւտ, եւ ոչ երկիրս՝ զի չէին հաստատեալ, եւ ոչ ծով զի չեւ եւս էին զատեալ մեկնեալ:

ԴԻՍԵՆ. Նովաւ է գերազարդն. ի նմանէ է ներքնադարդն եւ շրջադարդն:

ՅՈՒՐ. Եւ իմաստութեամբ նորա տարածեալ է համատարածն:

ԵՐԵՄ. Զի նա եղ զարեգակն ի լոյս տունընջեան, զլուսին եւ զաստեղս ի լոյս գիշերոյ եւ աղաղակ ի ծովու եւ գոչեն ալիք նորա. Տէր ամենակալ անուն է նորա:

ՍԵՔՆԵՐ. Քանզի ամենայն ինչ Յիսուսին եկն ի լինելութիւն. ոչ ժամանակք, քանզի անժամանակ է. ոչ յաւիտեանք, քանզի յառաջ քան զյաւիտեանս է. ոչ հրեշտակք եւ ոչ հրեշտակապետք. ծնաւ Աստուած առանց կարեաց. ոչ խորհրդակից. մինն ծնաւ, մինն եւեթ գիտէ. ո իցէ որ ծնաւն, Աստուած. զինչ ոք իցէ ծնունդն. Աստուած: Որպէս որսորդն ասէ, որ ոչ զծովակաց կամ զգետոց պատմէ եւ ոչ զաս-

տեղս երկնից նշմարէ յառաջնորդութիւն որոց: Ոչ ասաց որպէս Մովսէս, թէ Ի սկզբանէ արար Աստուած զերկինս եւ զերկիր. այլ անցեալ ընդ երկինս, ընդ ամենայն երեւելի եւ աներեւոյթ արարածս, ընդ ժամանակս եւ ընդ յաւիտեանս՝ ասէ, Ի սկզբանէ էր բանն:

ԵՓՐԵՄ. Այլ գուցէ բան գոյզն լսիցես եւ խոնարհեցուցանիցես զորդի առ այն իրքեւ զձայն ինչ ի շրթանց բարբառեալ լեզուաւ եւ շրթամբք ընտրեալ, ընդ աւգ բախեալ, ապա կատարեալ ձայն արձակեալ. զի ձայն ոչ է ի սկզբանէ. քանզի յառաջ քան զասելն չէր նա, եւ յետ ասելոյն զարձեալ չէ նա:

ՍԵՔՆԵՐ. Այսպիսի ինչ իմանալ զմարմնականաց է եւ ոչ զանմարմնոյն:

ԵՓՐԵՄ. Այն որ նա ինքն է նմանութիւն կերպարանաց հաւր իւրոյ, եւ ոչ է նա ձայն հաւր այլ պատկեր նորա. թէ որդին քո, որ ի քէն ծնեալ լինի, քեզ նման է, իսկ զիարդ արդեւք Աստուած ձայն ծնանէր եւ ոչ Աստուած: Զի թէ որդին եղիսարէթի որ ձայն կոչեցաւ, մարդ է, իսկ որդին որ կոչեցաւ բան, Աստուած է, եւ թէ ասիցես թէ բան կոչեցաւ որդի, դիտասլիւր զի Յովհաննէս որ կոչեցաւն ձայն, անձն իսկ է. նոյնպէս եւ Աստուած որ կոչեցաւն բան, իսկ եւ իսկ Աստուած է:

Յառաջբերութիւններս տեղ տեղ անհամաձայն են հրատարակութեամբ ծանօթ բնագիրներու հետ. պատճառը շատ տեղ օրինակողներու անհմտութեան վերագրելու է անշուշտ. բայց կ'երեւայ թէ տեղ տեղ նաեւ խմբագրողը իր բաժինն ունի, այնու որ այդ փոփոխութիւնները կամ յաւելուածները կարծես նպատակ ունին բնագիրներու միտքը պարզել եւ անյարիր մէջբերումները իրարու շաղկապել:

2. Մեկնութիւն Ղուկասու Աւետարանին

Ունիմ աչքի առաջ երուսաղէմի թ. 149, օրինակուած ի Զմիւռնիա 1821ին Տէր Յովհաննէս քահանայի ձեռքով, եւ կը կրէ խորագիրս:

Ամեկնութիւն սուրբ Աւետարանին Ղուկասու. հաւաքեալ սրբոյն Սարգսի Հայոց վարդապետի եւ անյաղթ հետտորի, ի սրբոց աստուածաբան վարդապետացն մերոց եւի-

բեմի, Ոսկեբերանի, Կլարդի, Ստեփանոսի, Իզնատիոսի և այլոց վարդապետացն մե-
րոց, զոր տեսանես յառաջիկայդ»:

Յովհաննէս քահանայ ձեռքի տակ ունե-
ցած է օրինակ մը, որ ուղղակի կամ ան-
ուղղակի գաղափարուած է Թովմաս Մե-
ծոփեցւոյ և իր աշակերտաց ձեռքով: Թով-
մայի Յիշատակարանը պահուած է ձեռա-
գրիս մէջ, որմէ կարեւոր կը համարիմ յա-
ռաջ բերել հետեւեալն: Թովմաս Մեծոփեցի
կը գրէ ի Մեծոփայ վանս.

«Եւ պարտ է գիտել, թէ զիա՞րդ գտեալ
եղև Մեկնութիւն Աւետարանիս: Հարկեցին
զմեզ եղբարքն զՄեկնիչն տէր Իզնատիոսի
դաս ասել. և մեք սկսաք ըստ տկարիմաց
մտաց մերոց բան բան լուծանել: Եւ տե-
սաք զի ոչ էր առեալ զբնագիրն ի ներս
ըստ կարգի մեկնութեան բանի. մտաք և
բանիս տրտնջէաք որպէս սովորութիւն մեր.
Եւ ի նոյն աւուրսն եկն եհաս տօն ծննդեան
Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. ելեալ զնացաք
ի գեօղ մի կոչեցեալ Ասպիսական. մտաք
յեկեղեցիին և գտաք ի խորանին ձգեալ ան-
պիտան ի մէջ մոխրակուտին. առեալ տե-
սաք և գոհացաք զԱստուծոյ, զի վասն
առատատուր պարգեւացն և ձրի շնորհացն
զհասարակաց զշահն և զօգուտն ոչ արգիլէ
ողորմած և մարդասէրն Աստուած ի յա-
նարժան վարդապետաց: Եւ վասն դառն և
չար ժամանակիս թշուառութեան ութ ամ
ի մէջ անցաւ և ոչ կարացաք գրել: Իսկ
յորժամ բարեբարն Աստուած սակաւ ինչ
անդորրութիւն ետ, ի ՊԶԶ (1427) թուա-
կանիս կամօքն Աստուծոյ սակաւ ինչ ես
գրեցի և զբոլորն գրել ետու հոգեւոր որդւոց
իմոց Թովմայ գրագրի և Յովհաննէս գրոց
աշակերտի: . . . Բայց սկիզբն անկեալ էր
մինչև «Յամեսեանն վեցերորդի», զՆախեր-
գան Իզնատիոսին եղի: Եւ զցանգ խորա-
նացն նոր եղի, զի զիւրազիւտ և առձեռն
պատրաստ ուսումնասիրացն եղիցի: Այլ
սխալանացն անմեղադիր լինել աղաչեմ.
զի էր ինչ որ ջնջեալ էր. և էր ինչ որ գրիչն
սխալեալ էր. զի ՄԼ (230) ամաց էր: Եւ
յոյժ աշխատութեամբ ի յաւարտ ամաք. . .

Գրեցաւ աստուածային կտակս ի սուրբ
Աստուածածնի, որ այժմ Մոծոփայ վանք
անուանի, ի գաւառս Քաջբերունեաց: Եւ
օրինակն առաջին գրեալ էր ի սուրբ ուխտն
եղէվարդու ի դուռն սրբոյ եկեղեցւոյն

Թէոդորոսի, որ էր գրեալ յառաջին օրինա-
կէն ձեռամբ աշակերտաց սուրբ վարդա-
պետին Սարգսի՝ Դաւթի և Ներսէսի, յոյժ
սխալ: Քրիստոս Աստուած ողորմի հոգաց
նոցին ամէն¹¹:

Կը տեսնուի այս տողերէն, թէ ձեռա-
գիրը, զոր գտած է Մեծոփեցի Ասպիսակն
գիւղին մէջ, օրինակուած է «յառաջին օ-
րինակէն ձեռամբ աշակերտաց սուրբ վար-
դապետին Սարգսի», որոնք են Դաւթ և
Ներսէս, 1197ին յեղիվարդ: «Բայց սկիզբն
անկեալ էր մինչև Յամեսեանն վեցերորդի», կը
գրէ Մեծոփեցի. «զՆախերգան Իզնատիոսին
եղի. և զցանգ խորանացն նոր եղի», այս-
ինքն ձեռագրէն բաժնուած ինկած են Սար-
գսի Ներածութիւնն և Մեկնութիւնը Ղուկ.
Ա. 1-5 համարներու. պակասն լրացուցած
է Թովմաս Իզնատիոսի Մեկնութեանն փոխ
առնելով: Ձեռագրին վերջաւորութեան մա-
սին խօսք չ'ըներ Թովմաս. բայց կ'երևայ
թէ նաև այս մասէն թղթեր ինկած են.
զոնէ երուսաղէմի օրինակին մէջ կը պակսի
Ղուկ. ԻԴ. 48-51 համարներու մեկնու-
թիւնը: Եթէ ստուգիւ կը պակսէր ձեռագրին
մէջ Մեկնութեան վերջաւորութիւնը, Թով-
մաս ո՞ւր կարգացած է Ձեռագրին յիշատա-
կարանը: Յանկալի էր գիտնալ նաև թէ այդ
ձեռագիրը միա՞յն Ղուկասու Մեկնութիւնը
կը բովանդակէր, թէ կար հոն նաև Յով-
հաննու Մեկնութիւնը: Ինձ ծանօթ է թէ
Թովմայի օրինակութեան մէջ Ղուկասու
Մեկնութեան կը յաջորդէր Յովհաննու Մեկ-
նութիւնը:

Երուսաղէմի թ. 149 խորագրին մէջ կը
գրէր. «զոր տեսանես յառաջիկայդ», այս
ինքն անունները այն աղբիւրներու, որոնց-
մէ օգտուած է Սարգիս, նշանակուած պիտի
գտնենք բնագրին լուսանցքներու վրայ: Օ-
րինակողը սակայն զանց ըրած է տալ զա-
նոնք համառօտագիրներով, Թովմայի օրի-
նակը ունէր զանոնք. ինչպէս ունին նաև
հատակոտորները, ի լուսանցս նշանակելով
հատուածներու կից. Իգ., Ստ., Յոհ., Եփ.,
Կր., Կղ., Բղ., Գր. ևն.:

Պակասները, զորոնք ցոյց կու տայ Ե-
րուսաղէմի թ. 149, կարելի է լրացնել այն
հատուածներով, զորոնք հաւաքածոյ ձե-

11) Յիշատակարանս ծանօթ է Հ. Ալիշանի «Այբարատ»,
էջ 199, ուր յառաջ կը բերէ վերջին տողերը:

ապրիլները յաճախ յառաջ կը բերին Սարգսի Ղուկասու Մեկնութենէն, թէ և միշտ անաշունու շինուած այս հատակոտորներու վրայ կրնամ ներկայացնել Ղուկասու Մեկնութեան սկիզբն ու կատարածը այսպէս. խորագիրը կու տամ ենթագրաբար.

«Մեկնութիւն Ղուկասու Աւետարանին, արարեալ Սարգսի վարդապետի Կունդ կու չեցելոյ»:

Պատճառ Աւետարանին Ղուկասու — Ղուկասու Աւետարանն երրորդ է ըստ կարգի աւետարանչացն և հաւասար է գետոցն որ ի չորս բաժանի...

Մեկնութիւն: — Քանզի բազումք յաւժարեցին վերստին գրել: Որպէս ի հնումն զմարգարէութիւն յաւժարէին գրել, ոմանք ճշմարտապէս՝ որպէս ետայիաս և Երեմիաս, և ոմանք ստույթեամբ՝ որպէս Անանիա որդի Աղարիայ...

Վերջ՝ Մատնէ ի ներքին կողմն վարագուրին ի սուրբն սրբոց, յանկոխն արարածական բնութեանս. ըստ այնմ թէ սուրբ Երրորդութիւն միայնակ չըջի ի սուրբն սրբոց և զամենայն արարածս արտաքոյ եթող առաջին և երկրորդ վարագուրին: Իսկ դասք առաքելոցն տուեալ զինքեանս մեծի ճգնութեան՝ պահոց և աղօթից կային մնային Հոգւոյն սրբոյ ըստ խոստմանն: Որոց և մեզ արժանի արասցէ Քրիստոս Աստուած ճգնակից լինել նոցա և հոգւոյն հաղորդ. որում փառք և պատիւ յաւիտեանսս:

Ձեռագիրք. Երուսաղէմ, թ. 149: Վեներաբի, Մխիթ. Մատ. յամէ 1197: Լաղ. ձեմ. յամէ 1427: Հատակոտորներ՝ Երուսաղէմ, թ. 1250, թգ. 269ա-275 (ԺԳ. դար): Մեկ. Ղուկ. ԻԴ. 41-53 համարներու, 204բ-210բ (Ղուկ. Բ. 21-41 համարներու):

3. Մեկնութիւն Եսայեայ

Սարգսի Վ. Կունտ գրած է նաև Եսայեայ Մարգարէութեան Մեկնութիւն մը, որ մինչև այսօր երևան եկած չէ: Այս գրութեան մասին մեր ունեցած տեղեկութիւններն են.

ա. Երեմիա, աշակերտն Գեորգ Վ. Սկեռացւոյ կը գրէ անոր խմբագիր Եսայեայ Մեկնութեան Ընծայականին մէջ. «Եւ զի էր Սարգսի վարդապետի հոգացեալ (զՄեկ-

նութիւն Եսայեայ)՝ առեալ և զայն և զայլ բանն սրբոց մեկնչացն՝ համառօտ զուգեաց (Գեորգ) առ իրեարս կարճարանութեամբ եղեալ և զմտացն ամբողջ ունելով զգորութիւն» Երուսաղէմ, թ. 365 (յամէ 1299). հմմտ. Սիսուան, էջ 103:

բ. Յովհաննէս Վ. Կոլոտիկ 1415ին նոյնպէս ունեցած է այդ Մեկնութիւնը ձեռքի տակ, որուն խմբագիրը կ'անուանէ «Սարգիս վարդապետ ի վանացն Խորանաշատոյ՝ կոչեցեալ Կունտ»:

Հ. Գր. Զարպանեղեան¹², հաւանօրէն Սկեռացւոյ տողերը աչքի առաջ ունենալով, յանձին Սարգսի կը տեսնէ Սարգիս Վ. Շնորհալին, երբ կը գրէ. «Սարգսի կ'ընծայուի և Եսայեայ մարգարէութեան մեկնութիւն մը՝ որ մեզի անձանօթ է»։ Այսպէս կը գրէ նաև Հ. Միքայէլ Զամէնեան¹³. «Սարգիս վարդապետ աշակերտակից Իգնատիոսի... արար և զՄեկնութիւն մարգարէութեան Եսայեայ. յորմէ բերէ վկայութիւն Գեորգ վարդապետ»։ Յովհաննէս Կոլոտիկ զիտէ սակայն այդ Սարգսի մականունը Կունտ, հետևաբար տեղիք չկայ Սարգիս Շնորհալւոյ ընծայելու Մեկնութիւնս:

Սարգիս Կունտ անշուշտ նաև այս Մեկնութիւնը յօրինած էր խմբագրելով սուրբ Հարց խօսքերով:

4. Մեկնութիւն Մարկոսի Աւետարանին

Պատահած եմ էջմիածնի ձեռագիրներու մէջ ընդարձակ հատուածի մը, որ առնուած է Մարկոսի Աւետարանին խմբագիր Մեկնութենէ մը, խմբագրուած ըստ ամենայնի նոյն ոճով, ինչպէս խմբագրուած են Սարգիս Կունտի Յովհաննէս և Ղուկասու Մեկնութիւնները. աղբիւրները նշանակուած են լուսանցքի վրայ համառօտագիր. ՈԿ. ՊԲ. Իգ. Կր. Ստ. Սկեռացի. Եփ. Աղ. Գր. Մու. Սով. Ով. Պղ. Սա. Պվ.։ Այս հատուածն է սկզբնաւորութեամբ և վերջաւորութեամբ.

«Ամէն ասեմ ձեզ. են ոմանք որ աստ կան։ Ընդէ՞ր յառաջագոյն ասաց. զի կիրթք լիցին այնպիսի տեսլեանն և թուով աւուրցն կարօտասցին...»

Վ. Կամ ըստ այնմ որ ասէ. Հայր փա-

12) Պատմութիւն Հայկական Հին Դպրութեան, էջ 628:

13) Պատմ. Հայոց, Գ. էջ 57:

աւարտեալ զորդի քո: Հրեայք վասն Զօրաբարէլի տեսն զայս: այնչափ հեռի էին ի նմանէն»:

Հեղինակը անձանօթ կ'երևայ Բարսեղ Մաշկեւորցիի Մարկոսի Մեկնութեան, որուն Բ. հատորն միայն հասած է մեզի: Կը գրէ Հ. Ղ. Ալիշան, Ստուան 516, թէ զտած է տեղ մը յիշուած, թէ Գրիգոր Ա. նաւարդեցի հեղինակած ըլլայ «Մեկնութիւն Մարկոսի աւետարանի»: Ինչ անձանօթ է բացի Մաշկեւորցիէն, ուրիշ հեղինակ, որ զբաղած ըլլայ Մարկոսի Մեկնութեամբ: Բայց Սարգիս Կուշտ, որ տուած է Ղուկասու և Յովհաննու խմբագիր Մեկնութիւնները, կարող էր իր կարգին նաեւ Մատթէոսի և Մարկոսի աւետարաններու մեկնութիւնները գրած ըլլալ:

5. Մեկնութիւն Գործոց Առաքելոց

Այսպիսի գրուածք մը ձեռքի տակ ունեցած է յանուն Սարգիս վարդապետի Մատթէոս Վ. Տաթեւացի, որ 1411ին գրած է Գործոց Մեկնութիւն մը. կը գրէ. «Տատանեալ կենօք ձեռնարկեցի հաւաքել զբանս սուրբ հօրն մերոյ Ոսկերեանի և Նփրեմի և զոր ինչ պարգեւեաց մեզ Հօգին սուրբ», և զարձեալ. «այլ և երջանիկ հօր մերոյ Սարգիս վարդապետի յիշատակ ի սմա եղիցի, զի պատճառ եղև մերոցս գծագրութեան. քանզի նա կանխառ համառօտեալ էր զսա (այս ինքն զբանս Ոսկերեանի և Նփրեմի), և միք նորին շաւղացն հետեւեցաք»:

Գործք Առաքելոցի խմբագիր Մեկնութիւն տուած է մեզի Գէորգ Վ. Սկեւուցի: Յանուն Սարգիս վարդապետի նման աշխատութիւն մը ծանօթ է Գայսօր. եթէ յօրինուած է երբեք, իբրև հեղինակ ամէնէն յառաջ Սարգիս Կուշտ պէտք է նկատի առնուի:

6. Լուծմունք Աղօթից Գրիգորի Նարեկացւոյ

Հ. Միք. Չամչեան¹⁴ խօսելով Սարգիս Վ. Շնորհաւույ մասին կը գրէ. «Արար սա ընդարձակ բանիւք եւ յստակ ոճիւ նաեւ զՄեկնութիւն Աղօթից Նարեկացւոյն, որ»

պէս աւանդի ի յիշատակարանս ինչ, զոր այժմ չունիմք ի ձեռին»:

Յիշուած Մեկնութեան հանդիպած եմ երուսաղէմի թ. 1324 ձեռագրին մէջ. կը վարանիմ ընծայելու զայն թէ Սարգիս Շնորհաւույ եւ թէ Սարգիս Կուշտի: Բայց տեղս յարմար կը համարիմ ներկայացնել բանասէրներուն գրուածքիս սկիզբն և վերջաւորութիւնը, յիշատակարանին հետ:

7. Լուծմունք հոգեկիցն բանից սրբոյն Գրիգորի

Չայն հառաչանաց: (ԼԾ.) Չայն յերկուս բաժանի. ի յօգեալն եւ յանյօդն...: Վերջ՝ Ի քսոից աչաց: (ԼԾ.) Աչք մարմնոցս իմս և իմ եղբօրն չորս էին. բայց տեսութիւն խորհրդոյն և շաւղն մի: Ի փառս Գրիստոսի Աստուծոյ մերոյ որ աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն:

Փառք... Աստանօր իրաւապէս զկայ առցէ ի կատարումն և ի զլիսաւարտման այսմ աստուածապատում մատեանս, որ կոչի Նարեկ. զոր արարեալ է մեծ վարդապետն Հայոց Գրիգոր Նարեկացին. և զԼուծումն սորին զոր արար յետոյ վսեմամիտն և ճարտարաբանն Սարգիս վարդապետն ի յառաջին ձայնէն մինչև յաւարտ շնչոյն. լիակատար զԼուծումն արել է:

Այժմ աղերսեմ և խնդրեմ ի խորոց օրտէզհարազատ գուժ հարց և եղբարց մերոց հոգեւորաց, զի կաթ մի արտասուեաց ի կաթիլ զուլէ ձերդ մաղթանաց ցաւընցէ վասն կենաց հարազատին իմ եղբօր Յովհաննէս կոչեցելոյ. և ինչ տառապեալ ողոյս Սիմէոնի¹⁵. և լուսացէ զբաղմաշարաւ ոսկերս մեզօք մեռելոյս. զի մեք երկոքեանս եմք գրել զգիրքս. սակաւ մի ի Նարեկացոյն և զԼուծումն ես գրեցի: Եւ զգիրալիր ընթեռնելոյն զձեռագիրն նա գրեց: Որք իբրև զմի մարմին բանական ի յերկուց առ մի կերպարան շինել զիմաց կենցաղակցելով. ոչ միայն հարազատք, այլ և միաշունչ համապատիւք զուգահաւանք, ի չօրից աչաց առ մի և նոյն շաւղ խորհրդոյ ասեալք: Եւ մաղթեմ եղբայրական սիրով ի ճաշակողաց յայսմ սեղանոյ յօքնօրէն և ախոր-

15) Թ. 311ր կայ նաև յիշատակագրութիւնս ուրիշ ձեռքի. «Չվերստին ստացաւ սուրբ զորոց Գրիգորի Նարեկացւոյ զՍիմէոն արեղայն գգիլիստիայն այժմուս և զվարդապետն ձայնաւորաց և տեսրի (չարունակութիւնը ընթացած):

14) Պատմ. Հայոց, Գ. էջ 51.

ժահամ, հանդերձեցելոյ յիշատակել ի մազ-
թանս ուղիղս զծնողսն մեր և զեղբայրն
մեր որ հոմանուն է ատենահաս զօրայա-
րին [Սարգիս]։ Եւ դարձեալ կրկին անդամ
աղաչեմ զի յիշման արժանի առնէք զՅով-
հաննէս կրօնաւորն զմականունն մի մոռա-
նայք, զի սա ծնող է մեզ հոգեւոր և նա-
խախնամող մեր տկարութեանս. որ և ձեզ
յիշողացդ և մեզ յուսացելոցս առ հասա-
րակ ողորմեցիք բարեբար և բազում ողորմն
Աստուած, Յիսուս Քրիստոս. ամէն։

Շրջապատեալ զմեզ շրջազայտեթեամբ
տուժարի հայկազեան սեռից. հարիւրից
կրկնակի քառից և միոյ թուոյ և Ժ. անց
վեցից [ՊԿԼ = 1112]. յորում ամի թագա-
ւորեալ էա զղանութիւնն Ճալալատին սուլ-
տանն, որդի թողթամիշին, և տիրեաց աշ-
խարհիս մերում որ կոչի Սուրխաթ։ Գրե-
ցաւ սայ ի յայսմ նահանգիս, ի հրեշտակա-
բնակ վանօրեայս առ դուրս սուրբ Լուսա-
ւորչիս, որ է հուպ սուրբ Յովհաննէսին, որ
կոչի Օթուզ։ Նաեւ զպատուելի ծերունին
զՏաւնական վարպետն և զհեղաոգի եզ-
բայրն մեր զԹագէտս կրօնաւորն և զՍար-
գիսն յիշեցէք։

Ձեռագիր՝ Երուսաղէմ, թ. 1324, թղ. 312ա-359ա։

Ուրիշ ձեռագիրներու մէջ Լուծմունքս
կը վերագրուի Ներսէս Լամբրոնացւոյ. կան
ձեռագիրներ ալ, որոնք չունին հեղինակի
անուն։

Կ'աւարտեմ այս տեղ աշխատութիւնս,
յուսով թէ ժամանակը պիտի տայ մեզի
անդրագոյն տեղեկութիւններ Սարգիս Կուս-
տի կեանքէն եւ երեւան պիտի հանէ նոր
գրուածքներ ալ անոր արդիւնաւոր գրչէն։

Երուսաղիմ

Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ

ԼԵԶՈՒՆԳԻՏԱԿԱՆ

ԱՐԴԻ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐԻ

ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ

Նոր կազմուած լեզուներու շարքին
պէտք է դասել աշխարհաբարը, առանց
մերժելու անոր հեռաւոր աղբւրը՝ հին ա-
տեններ գոյութիւն ունեցող աշխարհիկ կարգ
մը բարբառներու հետ, որոնցմէ հետքեր ալ
կը պահուին տակաւին մեր մատենագրու-
թեան մէջ։ Նոր է անիկա իր ձևերու ընդ-
հանուր յօրինուածքին՝ և կարճ ժամանակի
մէջ ունեցած կազմութեան տեսակէտով,
որուն դար մը անգամ պէտք չեղաւ ինք-
զինք ձերբաղատելու գրաբարի խնամութե-
նէն, և իրրեւ նոր լեզու գրական տարազ մը
հագնելու։ Գրաբար և աշխարհաբար բառա-
րանին գրեթէ նոյնութիւնը պատճառ մը չէ
անշուշտ որ քերականական ու համաձայ-
նական հանգիստութիւն մըն ալ հետեցնելու
խաբկանքէն տարուինք, քանի որ լեզուի
մը ընդհանուր նկարագիրը կազմելու հա-
մար ոչ այնքան բառարանին կ'ապաւինինք,
որքան անոր քերականական կազմութեան։

Այդ իմաստով՝ նոր կազմուած լեզու
մը, տարակոյս չկայ թէ, բարեխօսութեան-
րու և ընդհանուր կարգաւորման պահանջ-
ներ շատ աւելի կը ներկայացնէ, գէթ իր
վերջնական ձևը ստանալու համար, և իր
քերականութիւնը ձերբաղատելու կամայա-
կան ու մասնաւորներու յատուկ նախընտ-
րութիւն ունեցող ձևերէ, մնաց որ նոյն
այդ պահանջէն զերծ չեն արգէն իսկ ի-
րենց ընդհանուր կաղապարումը ստացած
ուրիշ լեզուներ, որոնք աշխարհաբարէն հին
թուական մը կ'արձանագրեն իրենց սկզբնա-
ւորութեան։

Այս պահանջին ծնունդն են անշուշտ
հայրենի երկրէն դուրս՝ ցարդ կատարուած
ու առաջարկուած ուղղագրական ու քերա-
կանական այն ցուցումները, և հուսկ ուրեմն
հայրենի հողին վրայ յառաջ եկած այն մեծ
շարժումը, որ «Երեւանեան ուղղագրու-
թիւն» անունին տակ կը ներկայանայ մեզի։

Ստորև պիտի խօսինք այս վերջին ելույթի մասին, իսկ հոս կ'արժէ վեր առնել հայ-կաթաններու այն տեսութիւնները, որոնցմով աշխարհաբարը կը կոկուէր, կը կանոնաւորուէր, ու կը ներգտնակուէր:

Կ'ընդգծենք այդ բաները, ժամանակի հեռաւորութենէ մը անոնց իսկական արժէքը քննելու համար, քանի որ, զժրպիտաբար, ակնարկուած հայկաթաններէն բոլորին չենք կրնար ընծայել նոյն պատիւը՝ յառաջագրուած նպատակի իրագործման տեսակէտով: Այսուհանդերձ անուրանալի է այն արժանիքը, որ բոլորինն է, այսինքն լեզուին բարեփոխման և կաղմաւորման պահանջին զգացումը, և այդ ուղղութեամբ կատարուած անկեղծ ճիգերը, որոնք որքան ալ չեղած ըլլան երբեմն նպատակէն, ցոյց կուտան այդ նպատակին համար եղած աշխատանքը, որ անհրաժեշտ պէտքի մը զոհացում տրուելու զրդապատճառէն յառաջ կուգայ, և որ իր երեւան բերած որեւէ ձեւի արդիւնքով՝ գնահատելի է ինքն իր մէջ, այդ շարժումը հրահրելու և ժամանակի յառաջդիմանէր ոգին բացատրելու համար:

Աշխարհաբարի արագ կերպաւորման ճիգը պէտք է բացատրել առաւելապէս այն հակամարտութեամբ, որ տեղի ունեցաւ զբաւարեան ու աշխարհաբարեան այն խմբակին միջև, որոնցմէ իւրաքանչիւրը ի պաշտպանութիւն իր թէզիսին՝ ջանք չխնայեց իրը պարտադրելու և իրենին օգուաներն ու առաւելութիւնները երեւան հանելու նախանձաշուղթութեամբ: Աշխարհաբարեան խմբակը, զբական աւանգուծեան կոռուանէ մը զուրկ՝ մէկ կողմէն, և իր պաշտպանած աշխարհաբար լեզուին անկերպարան ու աղքատ իրողութեան յանդիմանուած՝ միւս կողմէն, առաջին առիթով ուղեց զբական ապահովութեան մը կոռուանը ընծայել իր համոզումին պարտադրելու համար շատերը, ու, Ռուսինեան՝ այս շարժումին ջատագովներէն մին, կարգ մը բարեկամներու օժանդակութեամբ ու նախաձեռնութեամբ հրատարակեց իր «Ուղղախօսութիւն հայ լեզուի» (1853) անուամբ քերականութիւնը, ըստ կանոնի պատրաստուած լեզուի մը ջատագովութեան փութկոտութեամբ: Գրեթէ տասնամեակ մը յետոյ (1864) այդ գործին յաջորդեց Բիրէճճեանի «Հայերէն

քերականութիւն աշխարհաբար լեզուի» ձեռնարկը: Այս երկու քերականութիւններուն արդէն իսկ տկար պատրաստութիւնը ստուերի մը շրջանակին մէջ թողուց երկու տարի ետք Հ. Ա. Այսենեանի հրատարակած «Քննական քերականութիւն աշխարհաբար լեզուի» ընդարձակ գործը, որ մանրազնին ուսումնասիրութեամբ մը կը վերլուծէր աշխարհաբարի ծագումն ու զիմաշեզումները լեզուական գիտութեան սկզբունքերու հիման վրայ, և աշխարհաբարի յազթանակին վճռական կոթողը կը հանդիսանար:

Գոյութեան ու կիրառութեան ընդհանուր իրաւունք մը ձեռք բերելէ ետք աշխարհաբարը՝ կը կարօտէր տակաւին վերհպումներու և բարեկարգութեան և հուսկ ուրեմն ներդաշնակութեան մասնաւոր աշխատանքի:

Պէտք է մասնաւոր կերպով շեշտել պաւազան, սակայն, թէ աշխարհաբարը իր առանձին լեզուի մը բոլոր զիմագիծին մէջ ընդհանուր յարաբերութեան մը մէջ մնաց զբաւարին հետ, ու հարկատու՝ անոր՝ քերականական կարգ մը ձեւերով, որոնցմէ գլխաւորը եղաւ իր բարգուծեան օրէնքներուն նոյնութիւնը զբաւարին հետ: Այս երջանիկ պարագան պատճառ պիտի դառնայ օր մը, ինչպէս կը կարծենք, յառաջ գալիք նոր հերձուածի մը, որուն հետքերէն հեռու չենք այսօր իսկ, երբ գիտական հիմքով այլևս սխալ բարգուծեան այդ օրէնքները, գէթ աշխարհաբարի համար, պիտի ստեղծեն վաղուան աշխարհաբարին որդեգրելիք նոր օրէնքներուն հանգէպ:

Բացի զբաւարէն, աշխարհաբարը հիմնուեցաւ երկրորդ ամուր կոռուանի մը վրայ՝ որ էր ժողովուրդին բերնին մէջ արդէն իսկ գործածութիւն ունեցող լեզուն, որ առաւելագոյն չափով իրաւունք կուտար անոր զբական լեզու դառնալու յաւակնութիւններովը սնանող պաշտպաններուն: Լեզուական-գիտական այս ուղղութիւնը կարելի է հեռացնել նկատողութենէ՝ մօտենալու համար լեզուի մը բարեկարգութեան հարցին, երբ մասնաւոր ընդհանուր փոփոխութիւններու օղակաւորում մըն է կատարուելիքը, չի կրնար պարապութեան մէջ կախուած և քմայքներու սանձարձակ աղատութեամբ մը թե առած սկզբունքներու վրայ

հիմնուիլ՝ արդիւնաւոր վերջաւորութեան մը յանգելու համար։ Անձանօթ մնաց այս իրողութիւնը Չերազի, որ դպրոցական նըստարաններէն հազիւ ձերբազատուած, իր պատանեկան խանգաւառութեամբ ու բոլոր բնաւորութեամբ, մուտ գործեց աշխարհաբարի սեմէն ներս, և նշդրակ ի ձեռին կըտէր ու կըծատեց բառերը, իր ականջի ճաշակին ապաւինած միայն, և չվարանցաւ մինչ և իսկ իր «Իրական փորձեր»ը հրատարակել իր շինած հայերէնով ու իր միօրինակ հոլովումներու կանոններով, որոնք հակառակ իրենց միօրինակ վերջաւորութեանցը ընդհանուր ձեւերուն, կը շեղէին ու գրաբարին կը դիմէին գերանուններու հօլովման պարագային։ Գրական այդ փորձերը, հակառակ իրենց գրական արժանիքին, համախոհներ չունեցան լեզուական մասին համար, ու Չերազ սթափեցաւ ինք ալ լեզուական մեծ յեղաշրջութեան մը երազէն, իր յաջորդ գրութիւններուն մէջ հետեւելով կիրարկուած ընդհանուր օրէնքներուն։ Զատողեցաւ փորձը, բայց մնաց լեզուին բարեկարգութեան պէտքը, աւելի շեշտուած, ինչ որ հետզհետէ մօտեցաւ իր կատարելութեան՝ մամուլով ու զանազան փոքրիկ ձեռնարկներով։ Կը մնային լեզուական փոքրիկ սխալներ, քերականական և բայական ձեւերու զանազանութիւններ։ Այս մասին թերթերու և հանդէսներու մէջ կան փոքրիկ յօդուածներ, իսկ գիրքի ձեռք Յ. Թիրեաքեան հրատարակեց «Հայերէնի զեղծութիւններ» անունը գործը, մասնակի սխալներու դարմանումին համար, և նոյն ուղղութեամբ՝ Հ. Ա. Ղազարեան ունեցաւ իր «Մի գրէք... այլ գրեցէք»ը, ուր մեծաւ մասամբ վերստին յիշուած են Թիրեաքեանի մատնանիշ ըրած սխալները։ Այս բոլոր ձեգերը չկարողացան սակայն ստեղծել լեզուական ու քերականական ընդհանուր ձեւ մը, վերջնական կնիքը տալու համար աշխարհաբարին, ու տակաւին կը շարունակուին այլազան կարգ մը ձեւեր՝ ոմանք տըգիտութեան արդիւնք, իսկ ուրիշներ սխալ համոզումներու իրրեւ հետեւանք։

Մխիթարեան կրկին դպրոցները ունեցան ուղղագրութեան ընդհանուր ուղղութիւն մը, զոր անթերի կը կիրարկեն ցարդ եթէ նկատի չառնենք Հ. Վ. Հացունիի վերջերս ունեցած կարգ մը լեզուական հեր-

ձուածները, զորս իր վերջին գործերուն մէջ ալ անցուց, և «Բազմալէզո» դարմանալիօրէն, նոյնութեամբ հրատարակեց հեղինակին այդ լեզուով յօդուածները, հեռանալով ցարդ ընդունուած ընդհանուր սկզբունքէն։

Մխիթարեանց նոյնաձեւ ուղղագրութեան մը գովեստը ընելու առթիւ պէտք է մոռնալ նոյն ատեն այն կարգ մը սխալները, որոնք գրաբարով հազիւ թէ արդարանալի՝ յայտնի սխալներ են աշխարհաբարի համար, օրինակ կը զգամ, կը շտապեմք նման ձեւեր, որոնք յամառօրէն պաշտպանուեցան և հետեւողներ ալ ունեցան մխիթարեաններէն դուրս գտնուող շրջանակներու մէջ, խիթալով պարզապէս Հ. Ա. Ղազարեանի բարձրադաշակ կանչերէն, որ ստիկանական հսկողութեան մը պաշտօնն էր ստանձնած ինքնաբերաբար, և կը խաբէր ու կը խաբանէր լեզուին ներքին հիմունքներուն անտեղեակ կարգ մը հրապարակագիրներ, որոնցմէ շատեր չկրցան ցոյց տալ պաշտպանուած այդ սխալներուն անհեթեթութիւնը։ Նոյն մոլեռանդութեամբ յամառեցան Մխիթարեանք՝ տառադարձութեան հարցին մէջ, առանց իսկ թափանցելու բառին իմաստին, և գրեցին ու կը գրեն տակաւին այլանդակ ձեռք անուններ՝ ՀիւկոՅ, ՊՈՍՈՒԵՏ, ՀՈՍԿԻՆՈՍ, ՄԵՅԵՏ և այլն, որոնք գրաբար չէին, իսկ աշխարհաբար՝ երբեք։ Ժխտական մասնիկներու գործածութեան մէջ ալ դատապարտելի սխալներ ըրին՝ չի զբաղիր նման բարբարոս ձեւերու գիմելով։ Ու իրենցմէ ոմանց մերժած ինքզինքնին նման խոտելի սխալներ տեսնուեցան նոյն այդ հեղինակներուն գրուածքներուն մէջ նոյնիսկ։ Մխիթարեանք, որոնց շատ բան կը պարտինք իրաւամբ ու կ'սպասենք տակաւին, դժբախտաբար իրենց գերաբարեան պատուանդանին վրայ ամրացած, չկրցան նալիլ աշխարհաբարին գիտական իրատեսութեամբ, ու իրենց այդ մոլեռանդութեան զոհեցին աշխարհաբարի շատ մը իրաւունքները, չկարենալով չափել վաղուան հայերէնին իրաւացի պահանջները։ Այսպէս ոտնհար ըլլալով ստեղծուելիք միատեսակ ուղղութեան։

Վաղուան Հայերէնը. — Բարգոթիւն, տառադարձութիւն և երեւանեան ուղղագրութիւն։ Ահա երեք գլխաւոր հարցերը,

որոնք նիւթը պիտի կազմեն վազուան հա-
յերէնին, վերջնական կնիքը տալու համար
աշխարհաբարին: Յիշեցինք վերև աշխար-
հաբարի բարգուծեան օրէնքներուն նոյ-
նութեամբ գրաբարէն գալը: Այդ գրաբարը
մեռեալ լեզուներուն շարքին ըլլալով այսօր,
չի կրնար լեզուական փոփոխութիւններու
ենթարկուիլ այլևս: Ի՞նչ պիտի ըլլան սա-
կայն այս երկու լեզուներու հասարակաց
եղող օրէնքները, երբ նկատի ունենանք
աշխարհաբարի պահանջած շարունակական
բարգաւաճումները: Պարզ է որ աշխարհա-
բարը չի կրնար այլևս մեռեալ լեզուի մը
կանոններով պատուաստուիլ, հետեաբար
յառաջ պիտի գայ այդ մասին ևս հերձուած
մը, որուն սիրով պիտի յօժարի աշխարհա-
բարը՝ իր ունենալիք յառաջդիմութեան եւ
լեզուն ըստ կարելոյն գիտական հիմունք-
ներէ չհեռացնելու սկզբունքի մը որոյն
համար: Կ'արգարանա՞յ այդ հերձուածը:
Բայց նախ պէտք է քննել գրաբարի բար-
գութեան օրէնքներուն գիտական հիմնա-
ւորումը: Այս մասին մեր ունեցած միակ
աղբիւրը՝ Դիոնիսիոս Թրակացիի քերական-
ութիւնը, տկար կռուան մը կ'ընծայէ
մեզի, յոյն քերականութեան բռնի հայե-
րէնի պատշաճեցուած թարգմանութիւն մը
ըլլալով: Հետեաբար հնազոյն այդ աղբիւրը
թերի ապաւէն մըն է մեր նպատակին ծա-
ռայելու համար: Տարբեր երեսներէ գիտե-
լով հարցը, կը տեսնենք թէ բարգութեան
ընդհանուր սկզբունքը հիմնուած է ձայնա-
ւորներու երկարութեան ու սղութեան եւ
շեշտի գործածութեան կամ տեղափոխու-
թեան վրայ: Պարագաներ՝ որոնք իսկական
պատճառն են յունարէնի հոլովումներուն
ու բարգութիւններուն, ու այդ օրէնքն է
որ արձագանգ գտած է մեր մէջ Թրակացիի
քերականութեան միջոցաւ: Արդ, յոյնը
վազուց կորսնցուցած է իր ձայնաւորնե-
րուն միջև ամանակի տեղութեան դրու-
թիւնը, որ քերականութեան մէջ կայ սա-
կայն ամբողջութեամբ: Հարց է հիմա թէ
ունէի՞ն հայերն ալ ի հնումն երկար ու սուղ
ձայնաւորներ, որոնց մասին որոշ ակնար-
կութիւններ ալ կան մեր մատենագիրնե-
րուն մօտ, թէ ոչ Թրակացիէն սորվելով
կ'աւանդեն մեզի ձայնաւորներու այդ զա-
նազանութիւնը: Հարցին լուսաբանութեան
համար հետեւինք պահ մը մեր հին հոլո-

վումներու և բարգութեանց կիրարկած ձե-
ւերուն՝ բառերու շեշտին նկատմամբ: Ի՞նչ
է պատճառը որ քնն բառէն շինուած է քի-
նախնդիր և ոչ քննախնդիր. ներսեւը եղած
է ներսիս կամ ներսիս: Արդիւնք չհն-
ասոնք ձայնաւորներու երկարութեան եւ
սղութեան և շեշտի փոփոխման: Դարձեալ
մանուկ կ'ըլլայ մանկան, մանկական, ևն.
ուր ու երկարբառը կը կորսուի, երբ իր
վրայէն կը հեռանայ շեշտը և կարելի չըլ-
լար իր երկամանակ արժէքով արտաբերել
ընութեամբ իսկ երկար այդ երկարբառը:
Ու այս սկզբունքով կ'ընթանայ յունարէն
բարգութեանց ու հոլովմանց դրութիւնը,
բացի մերինէն ունեցած շեշտի գործածու-
թեան զանազանութենէն: Ի՞նչ պիտի ըլլայ
աշխարհաբարի դիրքը այդ օրէնքներուն
հանդէպ, որոնք մեծ մասամբ գոյութիւն
չունին այսօր մեզի համար, և յանրաւի
կը կաշկանդեն լեզուին ազատ զարգացումը
գիտական-լեզուական սկզբունքներու հե-
տեղութեամբ: Տարակոյս չկայ թէ վազ-
ուան հայերէնին համար հարկը պիտի լուծէ
օրէնքը, և վազուան հայերէնին համար
խորթ ու մերժելի ձևեր պիտի ըլլան բար-
գութեանց, ամանցմանց և մասամբ հոլով-
մանց գրաբարեան ձևերը, որոնք գոյու-
թեան իրաւունքէ զրկուած պիտի համար-
ուին ձայնաւորներու երկարութեան ու սղ-
ութեան սկզբունքին կորուստին պատճա-
ռաւ նոյնիսկ. թերեւ պիտի պահուին միայն
կորուստան կարգ մը ձևեր, սեղմ ու ճա-
շակաւոր գեղեցկութիւն մը տալու համար
լեզուին: Չնչին՝ բայց հիմնաւոր ապացոյց
մըն է արդէն երկիւնք՝ երկիւնքի, գիրք՝ գիրքի
ձևին շատերու կողմէ արդէն իսկ կիրար-
կումը, ուր երևութապէս երկար սեռականի
այդ ձևը աւելի ճաշակաւոր և սուղ է՝
թանձր և դժոխմբեր ըին (գը)րքի ներկա-
յութենէն մերկացուած վիճակին մէջ (*):
Աշխարհաբարի զարգացման հետ ուրեմն
պիտի լայննայ խրամատը գրաբարին, որ
պիտի չբաւէ այլևս իր օրէնքներէն բաժին

(*) Պէտք չէ շփոթիլ՝ մեր ըին եւ եւրոպա-
կան e (le)ին միջև ձայնի նմանութիւն մը եւ-
թարբելով: Տարբեր են անոնք ձայնով և ամա-
նակի տեղութեամբ: Այս խաբկանքը հիմ ալ
ծառայեց օր մը՝ ուրիշ սխալի մը արդարացման
իրև փաստ: Տես «Հայ լեզուի ուղղագրութեան
գասեր» էջ 72:

հանելու աշխարհաբարին, որ ի՛ր օրէնքները պիտի ունենայ հինին փոխարէն, լայնագոյն և զիտական գետնի մը վրայ կարենալ զարգանալու համար, ինչ որ պիտի նպաստէ լիզուին ներդաշնակ զեղեցկութեան և ունենալիք ճոխութեան: Այս մասին գրաբարէն խոշոր նպաստ մը առնելու թէ՛ զը, զոր սմանք առաջարկեցին, կարգ մը ոճերու և նախդիրներու գործածութեան համար, անկասկած ունի իր մեծ առաւելութիւնը լեզուն ճոխացնելու և իմաստի նրբութիւններ յառաջ բերելու տեսակէտէն, զարագայ մըն է սակայն որուն իրագործումը ներկայ պայմաններու մէջ կրնայ դժուարութիւններու բախիլ և անպսակ թողուլ կատարուած աշխատանքը, ուստի գտնեց կ'ընենք խօսիլ այդ մասին:

Նիկոսիա
1939

Պ. Վ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

(Էբրէ յաւերտի)

ՀԱՍՏՏՔԻ ԵՒ ՄՍԱԾՄԱՆ ՅՈԼՔԵՐ

Բաւական չէ միայն ցանկալ եղանակութեան, ու խորհիլ թէ բաժին մըն է ան, որ օր մը, պիտի տուի մեզի դիպումաւ, կամ իբր ի զին կարծուած կամ յուսացուած արժանաւորութիւններու:

Ոչ մէկ բարի կրնայ ստացուիլ անատիս:

Ու լուսադոյն առաւելութիւններն են անոնք, զորս ոչ թէ կ'ընդունինք, այլ որոնց կը տիրանանք յամբարներէ, երկար՝ լուրջ՝ խորհրդածուած եւ ամառներ ճիւղերու փոխարէն:

Եթէ առօրեայ փորձառութիւնը կը վիայի թէ ճիշդ է այս մտածումը կենցաղական լուսութեանց տեսակետով, խղճի զգուշումը եւ բարոյական օրէնքներու խելամուտքները պէտք է թոյն գաղափարի մարդուն թէ ո՛րքան աւելի նմարիս է ան, երբ ներքին կեանքին մասին է հարցը:

Հոգւով ծոյլը, երկմիտը, երկչոտը, ընդունայն վերապահութիւններով ինքզինքը անգործութեան մասնով սիրտը չի կրնար հասնիլ այն բարութեան, որ բխոսնեական սիրտը ոգեւորութիւնն է երկրի վրայ:

«ԱՌԵՏԱՐԱՆԻ ԶԱՄԲԵՆ»

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԵՐԵՄԻԱ ԶԷԼԷՊԻ

Տեսած եմ Պալոյ հրակիզման պատմութիւնը, Ս. Յակոբայ ձեռագրաց մատենադարանի թիւ 892ր:

Պատմութիւն մը չէ անիկա, ինչպէս կը հասկնանք բառը մենք, պարզ մահկանացուներս: Իրողութիւն է անշուշտ անոր նիւթը, — հրդեհ մը որ Օրագրութեան մէջ արձանագրուած է:

«Իսկ ի հասանել ժիւ-ի Յաւիա Ծաբաթի աւուր ելիւ կրակն մեծ ի Սամալոյ. բարով չիւր եղեր» (Օրագրութիւն 1660 էջ 356):

Ձեռագիրը կուտայ ժամանակին բոլոր զահակալներուն անունները, գործածուած տոմարական թուականները, կ'առնեմ հետ մը: «Եւ ի մարգեղութեան բանին Աստուծոյ առ փրկութիւն մեզ, հազարերորդի, վեց հարիւրերորդի եւ վաթսեւերորդի (1660)

97 միջակ մեծութեամբ թուղթեր (194 էջ) կը պատմեն աղէտը:

«Արդ, ի սկիզբն յառաջարկութեան (յ)երիս և հրակիզութենէ մեծի արքայական քաղաքիս և մեծահամբաւ ծովահանաց կոստանդնուպէն Պոլսոյս, մեծաթաղծողով, և սրտաբեկ հեծութեամբ, բարձրական ողբովք, տատանիմ առաջի բարունական (յ)երամոց, երջանկակրօն մաքրանուէր ժառանգաւորաց սրբոյ եկեղեցւոյ և մանկանց նորածնիւց՝ խոհեմազարդ աշակերտիւց՝ և որոց պատահեցինն գրոցս նորակերտի որ ըստ անուանն իւրոյ Հրակիզման յորջորջի. ճահաւորեցայ ըստ ձեր սիրոյ խոհականութեան տրամախոհել զներկայիս ընթացս կէտի, ըստ ենթադրութեան կերպի. և դուք որպէս անարգամեծար լուսեւերանգ իմաստուք ներգահապէս մատուցիք զուսկն ձեր ի լուր, զի և սա՛ երկրպագութեամբ ձերդ ականակիտ մտաց ըզպատճառն բանի ի դէմս բեր. և զի թէպէտ պարտ էր իմաստնոյն խրատու զչափ անձին գիտելով հրաժար լինել այսպիսեաց ըստ մարգարէին. Ոչ գնալով ընդ մեծամեծ եւ ոչ ընդ այնոսիկ որ սքանչելիք են՝ առ սակի

անդէպ նուաստութեան տհասի, և չըլլա-
թապատ ժամանակիս բերմանց անյարմարա-
պէս երեւեալ զորոյցք, սակայն զբաղձակայն
իմ ժտելով աղերսեցից առաջի ձերդ իմաս-
տութեան զի զկարէն պահանջելով անքամահ
կալլիք զի ընդ իմում խոստովանութեանս
ի գտանելն յայս թերի և անյարմար»:

Այսպէս կը սկսի յառաջարանութիւնը
այս հրդեհին: Մէջըբերումը աւելորդ կ'ընծայէ
որեւէ մեկնութիւն: Մեր հին ժառանգորու-
թեան ամենէն յաճիկ ոճն է ասիկա:

Ու կրակը.

— «Նը և յանկարծակի թնդիւն անեղ,
որպէս զի հրաձգութիւն զոյ ի տեղւոյն
յայսմիկ ուստի ի կրպակէ առն փանաքի
սանտիճոյ միոջ հուր կայծեալ որ է ի
հիւսուսոյ կոյս առ ի յեզրէ ծովուն Պոն-
տոսի՝ որոյ անուն տեղւոյն Այսամայ Ղափի
յորջորջի զոր վառեալ հրոյն անտանօր սաս-
տիկ արծարծմամբ և իսկոյն կէտի յարեաւ
հողմ յուժգին առ ի յօժանդակութիւն հրոյն
վասնորոյ վերացեալ յոգս բոցն բարկութեան
և եռայր որպէս զճարպով լցեալ և տոչո-
րէք զչէնս ներքուստ սահմանացն եւ պայ-
թեալ զպարսպօքն արտաքոյ և մերդէն
բոցով ներքուստ եւ արտաքուստ զչին-
ուածս վաճառուց կրպակաց պախալովք,
և պաղարճովք, քերեստէճովք, զաբու-
ճովք և թուփէքճովք. և այլ արհեստա-
ւորաց քերակեհանովք եւ գործատեղօք ի
վայրկեան ժամանակի զաշտեցուցանէր և
ի ներքուստ վազեալ որ առ ի վերայ քա-
ղաքին կծկծեալ բարձրացեալ երկուց բազ-
կաց կուսիւ և իսկոյն զօճախ եէնկիլէրուցն
որ Աղա Ղափուսի կոչիւր համայն չըջապատ
փայտիւքն գետնացուցանէր. և ոչ կարացին
այնքան զօրք զրանն այնմիկ և կամ յայ-
լուստ հաւաքեալքն մասն ինչ փայտի վրկել
և շինուց ինչ օգնել և կամ բռնակալքն իշխա-
նօք հանդերձ ոչ կարացին պարտել զառաջ-
գիմութիւն հրոյն կամ մերձեանալ կարել»:

Կրակը կը հասնի Օճաղ աղասի.

«Անդր և լինէին կալանաւորս արանց
վեցից համազգի նոցունց (եկեղիշէրիներուն)
զորս վասն վնասու իմիք եղեալ ի բանտի.
և յորում ժամու զայ հուրն ի վերայ ապա-
րանին այնմիկ և նոցա զիտեալ աղաղա-
կէին աղատել և ոչ լուան որք ի դրան անդ
էին: Որք և բողոք բարձեալ որպէս ի միոջէ
բերանոյ և ասէին»

«Ձկաճայս յաղագս դեմանն ոլբոց»:

Ահաւաստիկ այդ կաֆան

«Դուք հանց անօրէն ազգ էք,

Պիլդ բընէ 'ւանիրաւ եղեալ,

Մեղք ձեր ի յերկինս եհաս

Զըրկելոց բողոքն բարձրացեալ,

Խէպէտ վնաս ինչ գտայք

Եւ կալայք զմեզ բանտարկել

Զեր զխոյն սէքաթ արէք

Զեր հողոյն համար զմեզ փրկել.

Կարծր ու անողորմ եղայք

Որ պատիժ ձեր կայ արդ սպասել.

Զմեզ ի հուրս խորովէք,

Հուրն անշէջ և ձեզ պահել»:

Այսպէս կը քերթին բանտարկեալները
և աւելորդ է ըսել կ'եփին:

Ահա պատմումին զնացքը: Ամէն էջ
պատմումի կը լրանայ կաֆաներով որոնք
իբր թէ կ'ըսուին բնակիչներէն, ներմիայէն
(որ մօտ յիսուն անգամ ինքզինքը կը զնէ
աղէտեալներուն փոխանորդ ու անոնց ող-
բերը կ'ողբայ) ձիերէն, քուլոններէն, հրեա-
ներէն, աղախիներէն, արդոններէն, մարդոցմէն,
ծովէն (քանի մը անգամ ծովն ու մարդերը
կաֆաներով կը խօսին) հովէն, ու շարու-
նակելը ձեզմէ:

Այսպէս կը քալէ այս պատմումը:

Կրակին գործունէութիւնը միշտ մեկ,
զոհերուն դժբախտութիւնը՝ միշտ նոյն, տե-
սարաններուն նկարագիրը գրեթէ անփոփոխ
ըլլալու պայմանով՝ էջերը կը դառնան:
Փողոցի, թաղի, հրապարակի, շուկայի,
խաներու, մեծ մզկիթներու, յիշատակա-
րաններու, ապարանքներու անուններ ի-
րարու կը յաջորդեն, բոցէն ակնթարթի մը
մէջ լղուելու, մաքրուելու, «գլուցանալու»
ճակատագրով: Կը հասկցուի թէ ինչ ան-
տանելի միօրինակութիւն կը ճնշէ այս թոհ-
ուրոհին պատկերացման վրայ: Մարդկային
տարրը, իբր խորովուած ապրանք չի պակ-
սիր: Դժբախտութիւնը հոն է որ այս խո-
րապէս յուզիչ դրուագները չեն առաջնոր-
դուի իրենց կարելի մշակումին: Իշխանու-
հիներ կը փախցուին գերուհիներու ծոցով,
մայրեր իրենց զաւակները կ'ուզեն կրակէն,
արքայազուհիներ անկէ հալածական կուլան
անմիջապէս ու այր ու կին մը կը մեռնին
(որոնց չիրմաքարին վրայ իր ոտանաւոր-
ները չէ մոռցած հիւրընկալել զիրքին մէջ)
եղբրական պայմաններու մէջ: Եւ սակայն

ամեն ինչ կը մնայ խորատույզ կրակին ծուխին մէջ կարծես: Երեմիա չուարած է կրակին արագութենէն որ գրիչէն շատ աւելի ուժ ունի անչուշա, ու չի կրնար ուղեղիմ մը պահել: Կուտայ խառնակ, քառասուն պատկերը այդ ամէնուն բայց կ'անճրկի յստակ պահեր, տեսարաններ կազմելու: Ամէն էջի ընդհատուող պատմութիւն անգամ մըն ալ կը տկարանայ յուսահատութիւն իրարմ նմանող ողբերուն չհատնող գութը: Զեքի: Ու մարդ կը հարցնէ տրամութեամբ — Ի՞նչ է իմաստը այս բառերուն:

Քերթողական դառածութիւն սա շքեղ նոյնի մէջ, բախտ է որ հոս ու հոն ապրած ըլլան մէկ երկու խակապէս յուզիչ դրուագներ ալ: Ասոնցմէ մէկն է Ս. Աստուածածին եկեղեցիին ազատման դէպքը: Գերազանցապէս դրուագային աղէտ մը: Դժբախտութիւն է որ ըլլայ խղիւղած հոգեւորական ընդլայնումի ողբալի մոլուցքի մը մէջ: Գիրքին հարիւրէ աւելի էջերը յատկացուած են կաճակներու, որոնց մէջ սիրուն, յաջողած կտորներ չեն պակսիր, բայց որոնց ամբողջութիւնը անհանդուրժելի հեղեղ մըն է, որուն նկարագիրը առաջին էջերուն մէջ կը պարզուի և կը սպառի: Մնացեալ իննըսուն էջերուն վրայ կրակը պիտի քալէ բանաստեղծութիւն, ըսել կուզեմ՝ բառերով կարելի պատկերներու քառսին մէջէն, սուգ ու ողբ առնելով ու տալով:

Երեմիայի արձակը անարգարութիւն պիտի ըլլար կապել այս կատաղի հետաքրքրութեան:

Ո՞ւր փնտռել սակայն պատմողը, արձակագիրը, քանի որ տրամադրելի աղբիւրները անբաւարար կամ գէշ վեպութիւն կուտան անկէ:

Փորձուեցայ Թուրքերը վերլուծել: Ասոնցմէ ոմանք գրական էջեր են, ինչպէս կը հասկնային գրականութիւնը մարդիկ, այդ օրերուն: Խօսեցայ իր տղուն մահուան ատիւ (Գրիգորիս վարդապետ) իր նամակներէն, որոնք արձակ ողբեր են, ու կուգան մարդկային ոգիի խորագոյն ակէն: Գրադէտին բոլոր անհիթեթութիւնները չեն յաջողիր տապալել սա զգացման անկեղծութիւնը: Երեմիա ողբերգակ ծնած է: Այդ զգայնութիւնը քիչ անգամ այդ խրատութեամբ ինծի տրուած է հաստատել մեր

հին մատենագրութեան գործերուն մէջ: Ամբողջ երկրի մը կործանումը կ'օգտայ Թովմա Արծրունին ու չի հասնիր մեղ յուշելու: Ու Արծրունին ոճի վարպետն է Երեմիային: Աւելի վար շրջաններէն, եղիւնն նմանապէս անկարող է մեր սիրտը գտնելու, բայց վերջաբանի հոշակաւոր գլուխէն: Երեմիա սեպատահարներու հանգիւղ բացառիկ ընկալչութեամբ գիտէ տրամադրել ինքզինքը: Իր զաւկին, Թոռան մահերը իրեն ներշնչած են սրտագրութիւն: Բայց ահա նախքան անունով երէցի մը աղան է որ կը մեռնի: Անիթը կ'օգտագործէ երեմիա և Եղիազար կաթողիկոսին կը գրէ նամակ մը (438-442, Մարգարէիւն) որուն մէջ ճշմարիտ ողբերգակ բանաստեղծ մը ինքնաբերաբար երևան կ'ելլէ: Ինքզինքը կը դնէ մեռնողին տեղը և կը բանայ բերանը անոր մահուան աղկեցութիւնները փնտռելու: Քիչ ետքը նոյն գիւրդութեամբ կ'ըլլայ անոր ծնողքը և դուք կ'ունենաք դատական պատկերները զաւակի սիրտին:

«... Վայ ծնողիս եղկութեան, զի զաւարի լեարդ իմ ի դուժ որդեկին իմոյ, թալիթի աղիք իմ հրով բոցոյ ի վերայ զարիւպ անդրանիկին իմոյ մեռելոյ: Ո՞ տայր զգլուխ իմ ծով առնուլ և զաչերս աղբիւրս արտասուաց: Արդ չորասցի արգանդ իմ զի ոչ կարեմ ես զայնպիսի զաւակ ծնանի: Գոսասցի ծառն զի ոչ ես կարէ զայնպիսի ոստս վայելուչս արծակել, խլեցի յարմատոյ որթս զի ոչ ես կարէ զնոյնպիսի բերել բարունակ ողկուգարեր...» ու նարեկեան թաւալումով այս մտածումը ինքզինքը կը բազմապատկէ ու խօսքը կ'ըլլայ մօրը որ իր կարգին կը պատմէ իրեն սրտին մտտի ամենէն անուշ յիշատակները: օրօրանէն սկսեալ մինչև հարսնիքին երազը, մինչև քահանայական պսակը...: Մայրն է որ կ'ըսէ «... ոսկեծիլ շար մանտիլօք զնծայս զարդ պարանոցիդ տարածեցից: Կարմրաներկ մատամբս կալեալ զվարսասփիւռ տիպքս համբուրից թէ ընդ ազգատոհմ իմ ի պարս կաքաւեալ ցնծացայց...» ու կը թաւալի միշտ նարեկեան շուշուով սա մտապատկերներու շարքը փնտրական արարողութեանց, շարականներով և երգերով: Երեմիա չի ձգեր մայրը: Իր զաւկէն (որ պանդրիստութեան մէջ, հաւանաբար չ'ըմիտին մեռած է) անիկա լուրեր կը մուրայ Սկիւտա-

բէն մինչև կարին, միշտ Արարատին յառած՝ որպէսզի ապաստմէն խոցուած սրտին դեղ մը գտնէ, պանդոկէ պանդոկ լուր մուրալով։ Ու . . . սեւով լեցուած թուղթ մը . . . : Մայրը նորէն կը բանայ իր բերանը . . . : որդեակ իմ Ոհան . . . : միթէ պատանօք պատեցա՞ւ անձն քո վայելչահասակ։ միթէ ի գազազ մահու բարձա՞ւ կիպարարազգատ քո զի։ միթէ փչեցա՞ւ աղեղնանման և կամարայար ունեք քո։ միթէ հողով կափուցա՞ւ այդ ծով ծով աչեր քո։ միթէ փակեցա՞ւ ձոխութիւնք աղվոր բերանոյ քո։ միթէ լուցա՞ն քաղցրանուազ բարբառ քո։ միթէ անգարդացա՞ւ քաղցրատեսիլ կերպարան քո։ միթէ խցա՞ւ անուշամարիւն ձայն եղանակի քո։ միթէ հաւա՞ւ ի կարկտէ ծաղկեալ նուննիդ . . . : միթէ ընդ երկրաւ գերեզմանի՞ ամփոփեցաւ տիպդ վարդահոտ . . . : օ ինչպէս կը տեսնուի, ասկա այնքան նամակ է, այն ալ կաթողիկոսի մը ուղղուած, ժառանգաւորի մը մահուան առիթով, որքան Պատմութիւն հրակիզմանը՝ պատմութիւնը հրդեհի մը։

Զեղչելով այդ թուղթերէն մեր ներքին, արգար ակնկալութիւնները, զեղչելով նըմանապէս բառակուտական մեղքերը, կ'ուեննանք մեր ձեռքին տակ մարդու մը հոգին դարձեալ, որ հայր է, բխսոցնայ է, բանասեղծ է։ Երեմիայի բուլբերը արձակ քերթուածներ են, քանի մը հարիւր տարի առաջ, մօտաւոր ընտանութեամբ է այն վրիպած գրեւու կերպին որ արեւմտահայ գրականութեան մէջ այնքան չքեղ ոսկեղար մը ապրեցաւ, մինչև պատերազմ ու դեռ քիչ մըն ալ առդին, արձակ ֆերբուած յաւակնոտ պիտակին տակ, ստերջ որքան յետադարձ նկարագիրներով, որուն մէջ կը համերաշխին իրարու անհաշտ ալ հոգեբանութիւններ ինչպէս հանգանակներ։ Ալիւշանի եւայի հարսնիքը և Յ. Գ. Մրմրեանի Նեհարին երգը վիրաւոր են այն անլըջութեամբ որ Երեմիայի թուղթերը կը վերածէ ազատ քերթումին։ Ո՞ւրիկէ և ի՞նչու։

Եւ ոսկայն հակառակ լեզուական խոշոր անհարթութեանց, անխնամութեան, քերականական տարրական որքան կոշտ սըլսալներուն (օգոր) հայցական տեք բային այսօրուան տղոց մեղքը չէ միայն, այլ և եռամեծ քերթողներուն, բառախաղական ձգտումներուն (Երեմիային ոճը ամենէն շատ

կը յիշեցնէ Գ. Նարեկացին) (*), մեր լեզուն համաձայնութեան ոգիին գէժ ամէն տողի ամբարձող սխալներուն (շատ քիչ ան-

(*) Այս նմանութիւնը չի սահմանափակուիր միայն բառակազմական, շարադասական մասնադասկութեանց, որոնք նախադասութեանց նիւթական կազմը կը շահագրգռեն։ Նմանութիւնը անկի խոր է և հետաճեցաւ։ Երեմիայի մէջ էլ լեզուն ստիպւած է Ալեքսանդրին մէջ երբ Քէչ պատկերի մը առջև կեցած, անդադար ասկէ արձակուած փոստոսափայտութիւններով նորեր կը կազմէ։ Իրարմէ քիտղ, իրար շարունակող, երբեմն անկող (որովհետեւ ոչ նոր), անկի շատ սպասուիչ՝ որովհետեւ երանգ, ու ասոր շնորհիւ իր նորութիւն կը մատուցուի մեզի։ Տեսա՞ք Ն. Մ. Քէչ իր դիւրութիւնը վիճակներու ստորաբաժանման որ խնցական եղանակ մը չի այլ զուտ զգացական, բանաստեղծը յայտարարող։ Օրէքէն մէջ իր հայրագրին, Մոսեսի Ամբակումին հոգեւարքը, մահուան մահի՞ք Նարեկեան ոգիով կը բրբռայ։ Իր վարդապետ տղուն մահը որդացող նախակներուն մէջ ընթացիկ խնաստութիւնը երբ զեղչեմք, մնացածը ապշեցուցիչ առաստաղանք հոսանք մըն է զգայութեանց, զգացումներու։ Կը խորհիմք Վեդիկէն Մ. Ալեք. Չեղիկէն Շնորհադիկէն ներշնչուած (Յէնք Որդէ) ըլլալուն չափովը (Գ. Նարեկացի), Զեւական, բանական ըլլալի անկի, այս հանգիստութիւնը ապահովաբար կը բխի ինքնուրուի։ Այս հաստատունը Երեմիային կը վերածէ առաջին գիծի բանաստեղծի մը, որ դժբախտութեան տակն է անկեմ գոհնիկ, ֆերբոյական սեղծումը վրսակող շրջանի մը մէջ ապրելուն։ Վերցուցիք Երեմիային իր աշխարհահամայնի բախտառումներէն, ճիւղացական գրադրումներէն, ուրիշին գործին, փոստին կառուցման սպասէն, ու դիմազայն Հայաստանեան ներկախոյս, կոյս գիւղի մը կամ վանքի մը ծոցը։ Հաստատաբար կ'ունենայիք երբ ոչ Ալեքսանդրին գոնէ շատ անկի արժող բան մը քան Յէնք Որդէ կամ Երեմիային Որդէ (Շնորհադի)։ Իր առաւելութեանց ինչպիսի քերականաց մէջ Երեմիային կը գտնուի հաստատական դիմադրող միկ կողմին վաւերական բանաստեղծներուն (Նարեկէն, Շնորհադի) միւս կողմին գիւղի տոնէս հմուտներուն, բառախաղի ասպետներուն (Գ. Մագիստրոս) միջև։

գետ Տերաուդիանոսի օրերէն, կը համարուէր շատ ըսողներ:

Երեմիայի մէջ խօսքի սա առատութիւնը անշուշտ մեզ կը ննդէ այն պարզ պատճառով որ եղելութեանց համապատասխան ճոխութեամբ մը չէ պաշտպանուած: Բայց, այնպէս, ինչպէս է անթիւ, իր գործին մեզի ծանօթ մասին մէջ, դարձեալ կը փրկէ, կը քաւէ ինքզինքը: Ի վերջոյ Օրագրութեան մէջ գոյ է աշխարհ մը, կը վխտան մարդեր, կ'ուրուանան հոգեկան վիճակներ. սեւեռուած է մտայնութիւն մը, թէն միշտ պակասաւոր: Բայց այսքանն ալ կը գոհացնէ (*) մեզ այսօր: Չեմ փորձուիր

համար: Հոռովիացի պատկի մը անման գեղեկութեամբ récit մը պիտի հանկեր այս անուն խտրեալ պատկերներէն որոնք մարդկային կեանքին գերազոյն զգայութիւններ ունին իրենց համար զսպանակ: Դաշին պտղ հաւաքելն իսկ տնտեսական մը կ'ենթադրէ: Հայոց իշխանները (որոնց անին մեկուն անունն ալ կուսայ երանելի Թուման) այդքան ալ չեն արժեր պատկիսն ալին: Այս քերութիւնը գրական չէ միայն: Այս անունն դեռ այնքան ժողովրդայն ալ մարդը երբ կը քանայ քերանը այս կամ այն վարդապետական հարցի վրայ, հանգչիլ չի գիտեր, վստակի հոս իր բնկիւնը գիտէր կանխողներուն քանակը եւ միտքը մեզի չէրէն: Այսպէս է որ պահուած է այս ժողովուրդին պատմութիւնը: Չեմ պահանջեր որ պատմողը պաշտպանուի վիպողէ մըն ալ: Բայց կը պահանջեմ որ մեր ժողովուրդին կեանքը գիտէր մեզի մասնաւոր: Ու անկա կեցած տղը, ինքնիւրեմ կասարեւիք հրաշք մը չէ անշուշտ: Այս աշխատութեան նախապայմանը հաւատումն է մեր անցեալի քոյր նշխարներուն:

(*) Ժեղ դարձ մեր ֆրոնիկները շուրջ տարբերութիւններ ունին կանխող դարձուն նման գործերէն: Անոնք քերականի շեղում մըն են արդեւ, երբ սանտակապի շրջանի մը անցել կը դնեն իրենք գիտեմ, վտարելով հիւններուն այլանոցայ յաւանութիւնները, նախարարի մը տունը միւնչել: Նոյն երբ ոչ միւնչել: Աղաւ իջնողներուն մանկամտութեամբ ու իրենց գործը կը սկսին դաշին: Սա սանտակապիալունը՝ ներքին նպատակ մըն է ինքնին, քանի որ կը խնայի տնտեսի սպառում: Յետոյ, երկարութեան յղացքը տեղի կուսայ լայն նախապայման մը, Թովմային պատմած վերի պատկերը Առաքել Դաւ-

արդարացնել երեմիայի մահացու մեղքը. ուրիւմալութիւնը բառերէ: Բայց հաճոյք մըն է կարգալ իր պատմումը, քանի որ այդ շատախօսութեան գիտնով է որ անպատիւն հետ պուտ մը կարեւոր ալ պիտի մտնեն գիրքին մէջ: Չեմ գառնար ետ, յիշեցնելու համար, այս ուղղութեամբ արժէքը Օրագրութեան որ Պոլիսն է. իր տարօրինակ հոգեբանութեամբ, անհանգարտ միտքով, չար, դաժան, ստորին բնազդներով, մեծ ու պղտիկ կիրքերով, ինչպէս քաղցը, բարի շնորհներով: Այս է պատճառը թեւեւ որպէսզի մենք զգանք որոշ երախտագիտութիւն մը հանդէպ մարդու մը որ կը մտածէ իր շրջապատը, արտաքին ազդակները, ներքին զսպանակները, մարդոց մութ, յիմար մղուքները (impulsion) փոխադրել իր էջերուն, փոխանակ մնալու ստորուկ արձանագրելը այս ամենէն ինչպէս են գրողները իրմէ առաջ:

Իմենցին կը վերածի տնտեսական տեսարանի մը, երկրորդականի մը: Երախտագիտութիւնը շատախօսութեամբ ու կը քարձանայ արուեստի: Անշուշտ, անկարեւորին զգայութիւնը որ հիմնովին քաղաքայն է կանխողներուն մօտ, այդ դարուն զոհ քանի մը գրիչներուն մէջ պատճառ է գեղեցիկ քաղաքայն տարբերուն քանակը, այնքան յորդ մեր քոյր պատկերներուն մօտ. ու կերպով մը յանգչիլ, երբ ոչ ինքնին իրաւ, կենդանի մանրամասնութեանց դրոշմաւոր: Չար, օրացուցային ֆրոնիկին մէջ քան մը փոխուած է այդ դարուն: Առաջին անգամ է որ կրօնական մը, պատմական գոյնի, կեանքի զգայութեան մը սիրուն եղերով ոչ-վարդապետական մանրամասնութիւն կը դիզէ որուն նպատակ տնտեսական կենդանութիւն քերելն է պատմումին: Ուրիշ չէ պատգամ Դարանաղի վարդապետին որուն մասին խօսածս չեմ կրկնել հոս. բայց կը պաշտպանեմ ուրիշներուն հետ հանգիստութեան մը շանով: Նոյնիսկ անելի համար, պարզ դպիր Անաստասի Սիւնկեր դուրս չէ շարժումին: Երեմիան միջին մին է այս արձանագրութեան ընդմէջ: Չեմ կրնար առաջին երկրորդական հանդարտ, կշռապատկ, հիմնականը զատող դիտողութիւնը իրեն ալ շնորհել (Տարբերութիւն վիպողութիւնը վճռական պիտի ըլլար այս գեղեցիկ վրայ): Բայց անոնց մտայնութեան օտար մը չէ ինքը: Այսպէս է որ իմ մէջ կազմուած է յղացքը յիշողութիւնը պատմական

Այս ամենէն յետոյ, զիւրի՞ն, դատաւան տրպարը պատմիչին, հաստատել էր բեմիա Զէլէպի Բէօմիւրճեանի մէջ, անկախ հայ գրականութեամբ ընդհանրացած յըզացքէն:

— Զեմ կարծեր:

Բայց Խնայով մեր գրականութեան յաջողութեանց միջինին վրայ, երեմիա կը ներկայանայ շահեկան դէմք մը: Անոր գործէն որոշ մասեր անփոխարինելի են: Անոր թերութիւնները ժամանակին հետ մեռած են արդէն: Բայց անոր արժանիքները կը շարունակեն ածիլ: Պոլսահայ գաղութին պատմութեան մէջ անկախ անկիւնաքարէ մը աւելին է:

Յ. ՕՇԱՆԸ

(Ներսէս-Էջմի)

յու, հաւաքելու, իրականութիւնը նուաճելու, տալիս վարդապետական բարձր փառասիրութեանց: Անոնց գործերուն մէջ անշուշտ տաճարներ չի ազատագրուած քորոնովին ու չի նորոգուիր անձի անձ, արուեստի ձեռք մը քեզիդնուտ աստիճան: Բայց երբ կը մօտենանք մեր պատմիչներուն, յիշելու անքորոն ալ իրողութիւններ: Քիչեր զիսեմ քի հոս: Էջմիշտ (Պոսիսե) այդ դարուն և գրուած ու կը նկատուի զորոյս—գործոց մը փրանսական դասական տաճարին, միւսը ոճի կորովին, լրջութեան յուս, իրեն զոր, արուեստին—էջմիշտ, արուեստին—էջմիշտ գրեթէ կը մնայ հասարակ մեր ֆրոնտիկներուն մէջ գործածուած էջմիշտ: Ու ասիկա անշուշտ քան մը սպասուածքներին աւելի է: Եւրոպական մեծ գրականութեանց մէջ, պատմութիւնը ժողով դարուն և որ պիտի ազատագրի ինքզինքը: Ու պիտի ընկ այդ աշխատութիւնը միշտ Էջմիշտէն, վաւերաբողքներու անհատներէն—էջմիշտ ոչ քի ընդօրինակութեամբը (Վենետիկեան դարոց) կամ պատմաբանասիրական մասնակի խորատուութեամբ (Վիեննական դարոց): Գրագէտը, անհեղինակաբար, որպիսիս յիշանկներուն հոգին արձակուի իր քանակին և ժիւղ Միշտի գրի իր Ֆրանսայի պատմութիւնը, Օ. Թիսեռի վերականգնի միջին դարը, և այլն:

Յ. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՏՕՆ Ա.ԿԱՆԵՔ ԵՒ ԲԵՄԱԿԱՆԵՔ

* Մարտ 3ի կիրակին Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Զրեշտակապետաց եկեղեցին ուր քարոզեց Տ. Գէորգ Վրդ., աստուածային պատմութիւնները պահելու անհրաժեշտութեան մասին: Թէև Աստուծոյ պատուիրանները տրուած են հին ժամանակի մարդերուն, բայց նոյն տունն հնչողունին ընդը դարերու մարդոց: Զեռեալարք մարդիկ պարտաւոր են պահել դաննքը:

* 5 Մարտ Գշ. — Սրբոց Ղեւոնդեանց Քանանայից տօնին նախորդ օր նախատօնակ և այս առաւետ Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ: Մայր Տաճարին կից Ս. Էջմիշտին եկեղեցւոյ մէջ:

* 7 Մարտ եշ. — Սրբոց Վարդանանց զօրովարաց մեռոց. նախորդ երեկոյին հանդիսաւոր նախատօնակը ու այս առաւետեան Ս. Պատարագը տեղի ունեցաւ Ս. Յակոբեանց Տաճարին մէջ: Պատարագեց ու քարոզեց ըստ սովորութեան Ժառ. Վարժարանի տեսուչը՝ Տ. Եղիշէ Վրդ., որ Աւարայրի հերոսին մէջ տեսաւ իրական սուրբն ու հերոսը, որ մարդկային միջոցներէն աւելի գերազոյն զօրութեան կը բանայ ինքզինքը: Այս մտածումին մէջ միայն ըմբռնելի կ'ըլլայ Վարդանանց շարժումը, և մեր ցեղին դարաւոր կեանքը:

Այս օրը, Ս. Աթոռոյս մէջ, Ժառ. Վարժարանի տաներուն տօնը կը նկատուի. նոյն օր անոնք կը վարեն եկեղեցական երգեցողութիւնները իրենց մէջէն ընտրուած դասապետներով:

* 8 Մարտ Ուր. — Ըստ իրաւական սովորութեան Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Ասորոց Ս. Մարգարէ եկեղեցիին մէջ, ուր քարոզեց Տ. Վահան Վրդ. «Զի՛ն խնդրէիք զիս, ո՞չ գիտէիք թե՛ն ի տան Զօր իմոյ պարտ է ինձ լինել» բնաբանով: Նախ ներկայացուց Ղաւարու Բ. Գլ. 41-52 համարներուն մէջ նկարագրուած դէպքը.— Յիսուս տաներկու տարեկանին Տաճարին մէջ: Ապա ծրնողներուն թելադրեց որ իրենք ալ Ս. Աստուածածնի պէս հակեն իրենց զաւակներուն վրայ, հոգ տանին անոնց եկեղեցաւարութեան, և յորդորեց ունկնդիր մանուկներն ու պատանիները որ իրենք ալ Յիսուս մանուկին պէս ըլլան ազօրասէր, յաճախեն միշտ եկեղեցի, և զայն նկատեն իրենց երկնաւոր Զօր տունը:

* 10 Մարտ կիր. — Բուն Բաբելոնքան. վարագործեալ սեղանի պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի մէջ. Ս. Պատարագի զարապետութեան պաշտօնը վարեց ըստ սովորութեան Ս. Աթոռոյս լուսարարապետը Տ. Կիրակ ծ. Վրդ.:

* 11 Մարտ Բշ. — Ա. օր Մեծ Պահոց. Միաբանութիւնը և աշակերտութիւնը պարտաւորեալն բարձրացան աջահամբոյրով բարի պահ մաղթելու Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր և փոխդարձ մաղթանքը ընդունելու Նորին Սրբազնութենէն:

Նախընթաց տարիներու մէջ հաստատուած սովորութեանց համաձայն այս տարի ևս Մեծ Պահոց չըջանին ամէն Գշ. և եշ. երեկոներ տեղի

կ'ունենան Հսկումի ժամերգութիւններ, Դշ. օրեր կը տրուի նաեւ Բարոզ: Աւելն առաւօտ անխախտ կը կատարուին Արեւադայի ժամերգութիւն. Դշ. եւ Ուր. աւելի հանդիսաւոր ձեւով. եշ. օրեր առաւօտեան ժամը 8ին կը կատարուի յատուկ ձառու ժամերգութիւն որու ընթացքին յատկապէս կանանց համար քարոզ կը խօսուի:

✱ 14 Մարտ եշ. — Այսօր տեղի ունեցաւ Մեծ Պահոց Հսկման առաջին ժամերգութիւնը, որու ընթացքին Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը Մեծ Պահոց քարոզներու շարքը բացած եղաւ տպաւորիչ քարոզով մը. ընթացքին էր «Անուապիկ ժամանակ քնդունելի, անա օր փրկութեան»: Նախ բացատրեց թէ ի՞նչ որիւմ պէտք է մտիկ ընել Մեծ Պահոց ընթացքին տրուելիք քարոզները. — ուշադրութիւն ընծայելով ոչ թէ քարոզչի խօսելու կերպին այլ նշաններն խօսուածին. ոչ միայն քարոզի տպաւորութեան տակ աւելի քրիստոնէականի կեանք մը ապրելու լոկ փափաքը ունենալով, այլ առաւելագոյն գործադրելով ըսուածները: Եւ ապա պարզեց թէ ի՞նչ կերպով պէտք է անցնել քառասորեայ պահոց այս շրջանը. — աղօթքով եւ ապաշխարութեամբ, աւելի ներամիտի կենցաղով եւ աշխարհային հաճոյքներէ զերէն այս շրջանին հրաժարելով:

✱ 17 Մարտ. Բ. Կիր. Մեծ Պահոց. Արամման. Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ ի Ս. Գարութիւն եւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիներու մէջ: Վերջնայ մէջ քարոզեց Տ. Պարզեց Վրդ. Վրթանէսեան. «Մի՛ համարիք երէ եկի լուծանել զօրէնս կամ զմարգաւէս. ոչ եկի լուծանել, այլ լնուլ» (Մտթ. Ե. 17) ընթանի մասին: Պարզեց օրէնքի նշանակութիւնը մարդկային պատմութեան եւ ընկերութեան մէջ. ու ներկայացնել վերջ օրուան Արտաքման Կիրակիի՝ խորհուրդը, բացատրեց թէ Մեծ Պահոց քառասորեայ ապաշխարութեան այս շրջանը գերազանցօրէն ժողովարութեան ու շափաւորութեան պատգամն է որ կը բերէ հաւատացեալներու: Ի վերջոյ շեշտեց ապաշխարութեան, պահեցողութեան ու աղօթքին կարեւորութիւնը որոնք հաշտութիւն մը յառաջ պիտի բերէին Աստուծոյ եւ հաւատացեալին միջեւ:

Իսկ ի Ս. Գարութիւն, յետ Ս. Պատարագին, որ մատուցուեցաւ մեր վերնատան մէջ, երեքս զարծմամբ հանդիսաւոր թափօր կատարուեցաւ քրիստոսի Ս. Գերեզմանին շուրջ հանդիսապետութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր:

✱ 19 Մարտ Դշ. — Հսկումին քարոզեց Տ. Սերովբէ Վրդ. որ շեշտեց սա իրողութիւնը թէ ըլլալ Մեծ Պահոց կերակրելերով ներկայացուած խորհուրդներով, եւ ըլլալ այս շրջանին կատարուած զմայլելի արարողութիւններով, կը ներկայացուի մեղքը իր աղիտաւոր հետեան քննելով, ու կը ցուցուի անկէ ազատելու անհրաժեշտութիւնը եւ միջոցը — ապաշխարութիւնը: Մեղքը կ'ապականէ, ոչնչութեան կը վերածէ Աստուծոյ գլուխ գործոց հրաշակերտը — մարդը. սակայն ապաշխարանքը կը մաքրէ, կը վերականգնէ եւ անոր կը վերադարձնէ իր նախկին հոգեկան զեկեղեցութիւնը:

✱ 24 Մարտ Բ. Կիր. Մեծ Պահոց. Անառակին. Ս. Հրեշտակապետ մատուցուած Ս. Պատարագի ընթացքին քարոզեց Տ. Շաւարշ Վրդ. որ յանձինս Անառակ Որդւոյ եւ անոր հօր, մատնանչեց մեղաւոր մարդն ու Աստուած, բացատրելով առաջինին չարաշար մեղանշելն ու երկնաւոր Հօր առջեւ դարձի գալու անհրաժեշտութիւնը:

✱ 26 Մարտ Դշ. — Հսկումին քարոզեց Տ. Հայրիկ Վրդ. որուն քարոզը կ'երևի Սիոնի այս ամառան թիւին մէջ:

✱ 30 Մարտ Եր. — Դարձեալ համաձայն իրաւական սովորութեան Միաբանութեան ու աշակերտութեան մէջ մասը, գլխաւորութեամբ Տ. Դէորդ Վրդ. ի բարձրացաւ Զիթենեաց լեռը, ուր կատարուեցաւ երեկոյան ժամերգութիւն, եւ ապա ժամը 7.30ին՝ Հսկում եւ գիշերային ու առաւօտեան ժամերգութիւնները, Համբարձման սրբավայրի մեր բաժնին մէջ, Վրանի ներքեւ: Կէսգիշերէն երկու ժամեր առաջ Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Համբարձման մատուոյն մէջ Յիսուսի օտնատեղւոյն վրայ հաստատուած սեղանին վրայ: Պատարագեց ըստ սովորութեան Ս. Աստուածածնի եկեղեցւոյ տեսուչ՝ Տ. Խորէն Վրդ.: Կէս գիշերին վանք վերադարձաւ Միաբանութիւնը:

✱ 31 Մարտ Դ. Կիրակի Մեծ Պահոց. Տնեսին. Ինքնաշարժներու շարանով մը, ամբողջ Միաբանութիւնը, գլխաւորութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, ելաւ Զիթենեաց սար, ուր «Հրաշափառ» ուխտի արարողութիւն կատարուեցաւ Համբարձման սրբավայրին մէջ, նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր. ապա հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ մեր բաժնի վրանի տակ: Պատարագեց եպիսկոպոսական թագով ու գաւազանով Տ. Դէորդ Վրդ.: Քարոզեց Տ. Շաւարշ Վրդ. որ գովեց ո՛չ թէ անիրաւ Տնտեսի ըրածն այլ անոր արթնամտութիւնը, եւ յորդորեց որ մարդիկ, իւր տնտեսներ Աստուծոյ իրենց վստահուած նւթական, հողեր ու բարոյական հարստութեանց, արթնամտութեամբ եւ խղճմտութեամբ արժէքաւորեն զանոնք:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆԵՐ:

✱ 9 Մարտ Եր. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր այցելեց Բոլոնիական հիւպատոսը:

✱ 11 Մարտ Բշ. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր հետն ունենալով լուսարարապետ Տ. Կիրակի Մ. Վրդ. վրդ. փոխադարձ այցելութիւն տուաւ Բոլոնիոյ հիւպատոսին:

✱ 15 Մարտ Ուր. — Արհի. Բովհաննէս Արքեպս. Նազլեան ընկերակցութեամբ Հ. Գալուր եւ Հ. Բովհաննէս վարդապետներու այցելեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր:

Նոյն օրը յետ միջօրէի իրանի վեհ. Ռիշա Բէհէվի Շահին ծննդեան տարեդարձին առթիւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը հետն ունենալով

Հոգ. Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ.ը շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ քաղաքին իրանական ընդհ. հիւպատոսին:

※ 18 Մարտ Բշ. — Ի զիմաց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, լուսարարապետ Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ. ընկերակցութեամբ Տ. Գէորգ, Տ. Պարգև և Աւագ Թարգման Տ. Պսակ Վարդապետներու, այցելեցին տեղւոյս յունաց պատրիարքարանը, մասնակցելու այն ընդունելութեան որ կը տրուէր ի յարգանս Աղեքսանդրոյ Գրիստափորոս, և Անտիոքի Ալեքսանդրոս յոյն-օրթոտոքս պատրիարքներու, որոնք հիւրաբար կը գտնուէին Ս. Փաղաքս:

※ 23 Մարտ Շր. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր այցելեցին Վակօն Լի-ի Մերձաւոր Արևելքի ընդհանուր տնօրէն Պ. Ճանիկ Չազըր և իր տիկինը:

※ 25 Մարտ Բշ. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը փոխադարձ այցելութիւն տուաւ Տէր եւ Տիկին Ճանիկ Չազըրին:

※ 26 Մարտ Գշ. — Եւրոպացեաց Զատիկի տօնին առթիւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը հետևորդ վարդապետներով միատեղ այցելեց Ֆրանչիսկեանց Կիւսղորտիան և Լատին Պատրիարքարանը:

Նոյն առթիւ ի զիմաց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, Տ. Գէորգ Վրդ., Տ. Պսակ Վրդ. և Տ. Շահէ Արեղայ այցելեցին Գերման և Յոյն Կաթոլիկ մեծաւորներուն, իսկ Տ. Գէորգ Վրդ. և Տ. Բարգէն արեղայ՝ Հայ Կաթոլիկներու մեծաւորին:

※ 27 Մարտ Գշ. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր այցելեցին Մուրատ փաշա Ռահապի Նախկին Ղպտի Նախարարը Տէր և Տիկին Ճանիկ Չազըրի հետ միասին:

Նոյն օրը յետ միջօրէի Ղպտոց եպիսկոպոսին կողմէ տրուած թէյասեղանին, ի պատիւ վերոյիշեալ Ղպտի Նախարարին, մասնաւոր հրաւերով մասնակցեցաւ նաև Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, լուսարարապետ Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ. և Աւագ Թարգման Տ. Պսակ Վրդ. ի հետ միասին: Թէյասեղանին հրաւիրուած էին նաև Տէր և Տիկին Ճանիկ Չազըր:

Թէյքէեանի համանուն քերթուածը. և ապա Ժառանգաւոր Սաներ խորհրդաւոր լոյսերու տակ ու պատմական զգեստներով լուս' և ութմիկ պարային շարժումներով ներկայացուցին հայ բանակին հաղորդուիլը Աւարայրի դաշտին վրայ, պատերազմը, Վարդանի անկումը և յանմահութիւն փոխադրուիլը. արամին երաժշտութիւնը Ս. Ռ. Պէրպէրեանէ, իսկ պարագրութիւնը Շ. Ռ. Պէրպէրեանի կողմէ յօրինուած էր:

Այս երկու տպաւորիչ տրամներուն յաջորդեցին երկու դաւեշտներ: Առաջինը, դրուած Յ. Օշեկանի կողմէ, «Քառատուն աստի ետք», որուն հերոսն է Նոյնինքն Յ. Պարոնեանի Արիստղոս Աղան, որ քառասուն տարի շնչկատան պանդիրտեղէ վերջ Հայաստան կ'ուզէ դառնալ: Զաւեշտին մէջ մի տուի բեմ կը հանուին մեր օրերու մեծապատիւ մուրացկանները, որոնց սակայն Արիստղոս Աղան, խրատուած անցեալէն, ոչինչ կը հաճի տալ այս անգամ: Միւս դաւեշտն էր Ե. Օտեանի ծանօթ «Հետոստաղը»:

Շուրջ երկու քուկէս ժամեր տեղ այս հանդէսը իրական վայելէի ու կազդուրման պահ մը եղաւ բոլոր ներկաներուն: Բեմին վրայ կարծես իրարու կը հակադրուէին մեր նախնեաց փառապանծ զորքունէութիւնը ու մեր ներկայ ժամանակներու ծիծաղելի կողմերը:

Ժառանգաւոր Սաներ հաւատարմ յաջորդութեամբ կատարեցին իրենց ինկած դերերը, ըլլալ ողբերգութեանց ըլլալ դաւեշտներու մէջ: Միևնոյն հանդէսը կրկնուեցաւ յաջորդ օր յատկապէս անոնց համար որոնք տեղի նեղութեան պատճառով չէին կրցած ներկայ ըլլալ նախորդ օրը:

ԿԱՐԱՊԵՏ Յ. ՆՈՒՐԵԱՆ

1878 - 1940

ՀԱՆԳԻՏ

ՍՐԲՈՑ ՂԱՐԳԱՆԱՆՑ

10 Մարտ Շաբաթ երեկոյին, Սրբոց Վարդանանց զօրավարաց տօնին առթիւ Թատերական երեկոյթ մը սարքուած էր Ժառ. Վարժարանի կողմէ զպրոցի սրահին մէջ: Հանդէսին կը նախագահէր Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, ներկայ էր Միաբանութիւնը եւ հրաւիրեալ քաղաքացիներ:

Յայտագիրը բաղկացած էր չորս մասերէ. նախ ներկայացուեցաւ «Աստուած կ'իջնէ Հայաստան» մէկ արար տրամը, ուր կը բեմադրուէր Հայոց դարձն ի քրիստոնէութիւն յարակից պարագաներով: Ապա պարագրուեցաւ «Խորհուրդ Սրբոց Վարդանանց», որուն իբրև նախերգանք արտասանուեցաւ՝ առանձնաբար և խմբովին՝ Վ.

Մարտ 9-ին իր յաւիտենական հանգիստը մտաւ Ս. Աթոռոյս դիւանապետ Պ. Կարապետ Նուրեան:

Հանգուցեալը, որ տէր չէր արդէն տուկուն առողջութեան մը, վերջին երեք ամիսներու ընթացքին գրեթէ անգործութեան դատապարտուած՝ հիւանդ պառկած էր:

Հիւանդութիւնը թէեւ դանդաղ բայց տակաւ առ տակաւ մաշեց զինք ու սպառեց իր կենսական ոյժերը, մինչև որ վերջնականօրէն մարեց անոր կենանքին արեւը վերոյիշեալ թուականին գիշերուան ժամը 11ին:

Կ. Նուրեան ծնած է 1878 Մայիս 28-ին Պոլսոյ Բերայի թաղին մէջ: Որդին էր Յով-

հաննէս էֆ. Նուրեանին որ ծանօթ էր իր պետական եւ ազգային գործունէութեամբ եւ Զէյթունի ապստամբութեան շրջանին իր հաշտարար առաքելութեամբ: Իր նախնական ուսումը ստացած է Կ. Պոլիս, Faur-ի լիսէին մէջ, յետոյ հետեւած է Կալաթա-Սարայի կայսերական լիսէի դասընթացքին, զոր աւարտած է 1897-ին վկայականով: Ապա անցնելով Եւրոպա երկու տարի հետեւած է Մանչէսթրի Վիլթօրփա համալսարանի մէջ տնտեսագիտական ու վաճառականական գիտութեանց: 1900-ին կ'երթայ Բարիդ եւ հոն երկու տարի բժշկութեան հետեւելէ ետք՝ ապա կ'անցնի Ամերիկա եւ բազմաբուստեան Ալապաման էնսթիթիւի երկրագործական ուսմանց ընթացքը կը բոլորէ փայլուն յաջողութեամբ ու վկայականով:

Իբր հողագէտ իր առաջին աշխատութիւնները կատարած է Զմիւռնիոյ մէջ (1906-1907). յետոյ անգղիական կառավարութեան կողմէն 1907-1908 պաշտօն ընդունած է Սուտան երթալ նոր ստացուած հասարակածային գաւառի մը մէջ բաւոյնի մշակութիւնը տարածելու համար: Իր պայմանագրութեան լրանալէն ետքը, Օսմանեան կառավարութեան կողմէ կարգուած է երկրագործական պատուիրակ Միացեալ Նահանգաց մէջ (1909-1911) եւ ապա՝ Պրագիիոյ մէջ (1912-1913): Յաջորդ տարին կրկին ղրկուած է Միացեալ Նահանգներ, իբրեւ ներկայացուցիչ Թուրքիոյ Dry farming գոնկրէի մէջ:

Ընդհ. պատերազմի սկզբնաւորութեան, ինչպէս ուրիշ հայ պաշտօնեաներ, Նուրեան եւս արժակուեցաւ իր պաշտօնէն, բայց 1916-ին գահաժառանգ Ապտիւլ Մեմիտ իշխանի կողմէ կարգուած է իբր երկրագործական խորհրդական: Զինադադարէն վերջ նուիրուած է նաեւ ազգ. ծառայութեան Կ. Պոլսոյ պատրիարքարանի մէջ: 1920-ին անդամ ընտրուած է Կեդրոնի քաղաքական ժողովոյ, եւ վարիչ՝ Ազգ. պատրիարքարանի Տեղեկատու ղիւանին:

Այս շրջանին հրատարակած է La Renaissance հայանպաստ թերթը: 1922-ին երբ քեմալական զուեղեր կը գրաւեն Պոլիս ինք կ'անցնի Եգիպտոս ուր կարճ ժամանակ մը մնալէ վերջ կուգայ Երուսաղէմ: Նոյն տա-

րին, Երջանկայիշատակ Դուրեան Պատրիարք, որ ծանօթ էր Նուրեանին Պոլսէն, զինքը հրաւիրեց Ս. Աթոռոյս Դիւանապետութեան պաշտօնին, զոր վարեց մինչեւ իր մահը ամենայն ձեռնհասութեամբ:

Ս. Աթոռոյս տարեգրութեանց մէջ իր անունը կապուած է մասնաւորապէս Կարկուռեան Դատին հետ, զոր հետապնդելու ու պաշտպանելու համար Ս. Աթոռոյս կողմէ Լոնտոն ղրկուեցաւ, երբ այս դատը փոխադրուեցաւ Բրիտանական Բարձրագոյն Ատենին առջեւ: Նուրեան յաջողութեամբ ի գլուխ հանեց իրեն յանձնուած պաշտօնը: Իր դիւանապետութեան շրջանին օգտակար եղած է Ս. Աթոռոյս ղիւանին ըստ պաշտօնի կանոնաւորման:

Պ. Կ. Նուրեան ընաւորութեամբ շէնշոյ ու զուարթ մարդ էր: Ամենուն հետ վարուելու լաւագոյն եղանակը գիտէր: Բացի հայերէնէն հմուտ էր Ֆրանսերէնի, Անգլիերէնի եւ Թուրքերէնի. կը խօսէր նաեւ Յունարէն:

Թաղման կարգը կատարուեցաւ Մարտ 10-ին, յետ-միջօրէի, ժամը 3-ին, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, հանդիսապետութեամբ Ամին. Ս. Պատրիարք Զօր: Դամբանականը խօսեցաւ Ս. Աթոռոյս Լուսարապետ Հոգ. Տ. Կիրեղ Մ. Վրդ.: Ներկայ էր Միաբանութիւնը ամբողջ իր կազմով, եւ ժողովուրդի հոծ բազմութիւն մը՝ հակառակ՝ օրուան ցուրտ եւ անձրեւային լինելուն: Ներկայ էին նաեւ բարձրաստիճան ու պաշտօնական յուզարկաւորներ. Երուսաղէմի կառավարիչին կողմէ՝ Մր. Մանթուա, Դատարանէն՝ ձեմիլ էֆէնտի, Ֆրանչիսկեանց Կիւսդոտիայէն՝ Հ. Թէոֆիլ, Պ. Լեւոն Դէորգեան՝ Օթոման պանզայի տընօրէն, Սիլվըրշթայն եղբարք՝ հրեայ մեծ վաճառականներ, Ֆայդիլսոն, Ամոն եւ Ա. տէս փաստաբաններ, Մալքոմիսալիս՝ Ս. Աթոռոյս ղեղապործը, Պ. Դէորգ Պէնէեան՝ Երուսաղէմացի Հայոց Մուխթարը, Պ. Յ. Դրիգորեան՝ Շաֆայի վանքի թարգմանը:

Մաղկեպատկներ կային՝ Ս. Աթոռոյս Միաբանութիւնէն, Դիւանի պաշտօնէութեանէն, Մերկէր Մերկէրեանէ, Ն. Արսէնեանէ, Ե. Խնտամեանէ, Corner Houseէն, Silberstein Bros էն, A. Mavromichalisէն, M. Meyohas եւ Faitelson ընտանիքներէ:

Մարմինը ամփոփուեցաւ Ս. Փրկչի Ազգ. գերեզմանատան մէջ:

Հանգիստ իր հոգիին: